

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 10 czerwca 2025 r.

Poz. 2580

UCHWAŁA NR XVIII.93.25 RADY MIEJSKIEJ W TYCZYNI

z dnia 29 maja 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Tyczyn na lata 2025-2028.

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r. poz.1465) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz.1292) po uzyskaniu pozytywnej opinii z dnia 28 kwietnia 2025 r. znak: RZ-RDZ.5120.1.2025.KC. Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,

Rada Miejska w Tyczynie uchwala co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Program Opieki nad Zabytkami Gminy Tyczyn na lata 2025-2028 w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

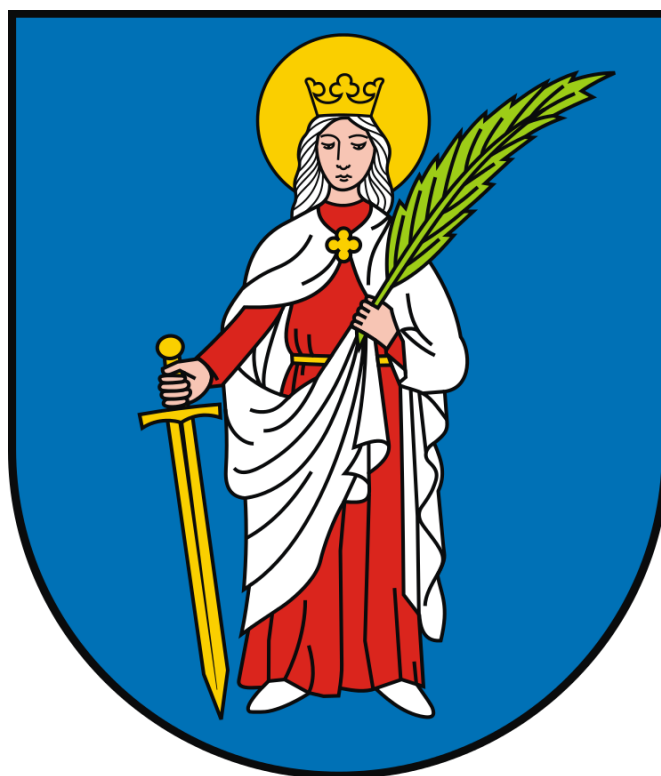
§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Tyczyna.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem przyjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady
Miejskiej

Adrian Michalek

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
dla Gminy Tyczyn
na lata 2025 – 2028

Opracowanie: mgr Katarzyna Oleszek

2024 r.

**RZECZPOSPOLITA POLSKA STWARZA WARUNKI
UPOWSZECHNIANIA I RÓWNEGO DOSTĘPU DO DÓBR
KULTURY, BĘDĄCEJ ŹRÓDŁEM TOŻSAMOŚCI
NARODU POLSKIEGO, JEGO TRWANIA I ROZWOJU.**

KONSTYTUCJA RZECZYPOSPOLITEJ POLSKI

Spis treści

1. WSTĘP.....	5
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	7
3.1. Wybór przepisów	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	25
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – dokumenty o znaczeniu krajowym.....	25
4.1.1.Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2022 (z perspektywą do 2030)	25
4.1.2. Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.....	27
4.1.3. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026.....	28
4.1.4. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030	30
4.1.5. Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030.....	31
4.1.6.Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.....	33
4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	34
4.2.1.Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – perspektywa 2030...34	
4.2.2. Strategia Rozwoju Województwa - Podkarpackie 2030.....	36
4.2.3. Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027 (dotychczasowa nazwa: "Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego").....	40
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	46
5.1.Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	46
5.1.1. Strategia Rozwoju Lokalnego Gminy Tyczyn na lata 2016 – 2025.....	46
5.1.2. Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Tyczyn na lata 2017-2023.....	48
5.1.3. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy i Miasta Tyczyn.....	50
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Tyczyn.....	52
5.2.1 Zarys historii i rozwoju przestrzennego gminy.....	52
5.2.2. Krajobraz kulturowy.....	53

5.2.3. Obiekty zabytkowe nieruchome na terenie gminy.....	54
5.2.3.1. Obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków.....	54
5.2.4. Zabytki archeologiczne.....	61
5.2.5. Dziedzictwo niematerialne.....	68
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	69
5.4. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	72
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	74
6.1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego – Analiza SWOT.....	74
6.2. Podsumowanie analizy SWOT.....	76
7. Założenia programowe.....	76
8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	83
9. Zasady oceny realizacji programu.....	84
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	85

1. Wstęp

Przedmiotem opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Tyczyn na lata 2025-2028 jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego ww. gminy. Celem tego opracowania jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Gminny program opieki nad zabytkami sporządzany jest przez burmistrza, a następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Gminy Tyczyn. Program ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata burmistrz przedstawia Radzie Gminy sprawozdanie z wykonania programu.

Gminny program opieki nad zabytkami nie jest aktem prawa miejscowego, natomiast stanowi dokument uzupełniający dotychczas przyjęte akty prawa miejscowego, uwzględniając zadania z zakresu opieki nad zabytkami. Określa sposób ich realizacji, poprzez stosowne działania organizacyjne i finansowe oraz upowszechniające wiedzę o zabytkach.

Gminny program opieki nad zabytkami ma również pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania ukierunkowane są na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Program między innymi poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną przygotowania Gminnego Programu opieki nad zabytkami określa **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.).

Artykuł 87 ust. 1 stanowi, że:

- burmistrz sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami¹;

¹ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.), art. 87, ust. 1.

- gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków²;
- gminny program opieki nad zabytkami ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym³;

Art. 87 ust. 2 wyżej wymienionej Ustawy, wyznacza ponadto cele opracowania programu opieki nad zabytkami i są one następujące⁴:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami
- zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami Gminy, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

² Tamże, art. 87, ust. 3.

³ Tamże, art. 87, ust. 4.

⁴ Tamże, art. 87, ust. 2

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków przy sporządzeniu i zmianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy.

Gminny program opieki nad zabytkami zostaje opracowany na podstawie gminnej ewidencji zabytków, sporządzanej przez burmistrza i prowadzonej w formie kart adresowych zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie gminy⁵. Gminna ewidencja zabytków powinna uwzględniać⁶:

- ✓ zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- ✓ inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- ✓ inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Program opieki nad zabytkami, sporządzony na poziomie gminy, powinien uwzględniać dodatkowo inne uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami, oraz być zgodny z dokumentami rządowymi o charakterze strategicznym, sporządzonymi na poziomie: ogólnokrajowym, samorządowym (na szczeblu: wojewódzkim, powiatowym i gminnym) i europejskim.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Wszelkie zabytki znajdujące się na terenie państwa Polskiego zostały na mocy Konstytucji RP objęte ochroną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela.

Ochrona zabytków, ich trwałe zachowanie, zagospodarowanie i utrzymanie ma na celu nie tylko utrwalenie samej „substancji zabytkowej” ale również wpisanie jej i doznań płynących z obcowania z nią w codzienność. Zasoby kulturowe mają bowiem nie tylko wymiar poznawczy kształtujący poczucie estetyki, tożsamości kulturowej i świadomości historycznej, ale także wymiar ekonomiczny - mogą stać się podstawą rozwoju przedsiębiorczości i turystyki. Jasne zasady przyświecające kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków dzięki którym najlepiej można wykorzystać wszelkie ich wartości, określają tworzone od lat przepisy.

3.1. Wybór przepisów

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

➤ KONSTYTUCJI RP

⁵ Tamże, art. 22, ust. 4.

⁶ Tamże, art. 22, ust. 5.

Konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela jest: ochrona dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) oraz przekazanie go kolejnym pokoleniom. Obowiązek ten wyartykułowany został w preambule Konstytucji RP⁷, dodatkowo dokument ten stanowi, iż:

- Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju⁸,
 - Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju⁹, zabytki i ich wartość jest dobrem wspólnym i każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowanie przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa¹⁰.
- **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.)

Ustawa ta stanowi główny akt prawa dotyczący ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, reguluje ona pojęcia: zabytku, ochrony i opieki nad zabytkami, form ochrony, kompetencji organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), form finansowania opieki nad zabytkami i ich ewidencjonowania.

Zgodnie z art. 3, wyżej wymienionej ustawy, przez zabytek rozumie się nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Ustawa wyodrębnia 3 rodzaje zabytków¹¹:

1. **zabytki ruchome**, czyli innymi słowy zabytkowe ruchomości, części nieruchomości lub zespoły nieruchomości, spełniające definicję zabytku,
2. **zabytki nieruchome**, czyli innymi słowy zabytkowe nieruchomości, części nieruchomości lub zespoły nieruchomości, spełniające definicję zabytku,
3. **zabytek archeologiczny**, zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień

⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 ze zm.).

⁸ Tamże, art. 5.

⁹ Tamże, art. 6, ust. 1

¹⁰ Tamże, art. 86.

¹¹ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.).

kulturowych znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym tworem.

Ponadto, ustawa w art. 3 definiuje następujące pojęcia:

- **prace konserwatorskie** - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań,
- **prace restauratorskie** - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub otworzenie jego części i dokumentowanie tych działań,
- **roboty budowlane** - roboty budowlane w rozumieniu Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w jego otoczeniu,
- **badania konserwatorskie** - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów, zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, jeśli istnieje taka potrzeba, również prac restauratorskich,
- **badania architektoniczne** - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń
- **badania archeologiczne** - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego,
- **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic i sieci dróg,
- **historyczny zespół budowlany** – to powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi,
- **krajobraz kulturowy** – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze,

- **otoczenie** – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpis tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych tego zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym działaniem czynników zewnętrznych¹².

W ustawie wyróżnione zostały 2 podstawowe pojęcia: ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Zgodnie z art. 4. cyt. Ustawy **ochrona zabytków** stanowi zadanie organów administracji publicznej i polega (w szczególności) na podejmowaniu przez nich działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę - kontrolę stanu zachowania i przeznaczeniu zabytków
- uwzględnienie zadań ochrony w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska¹³.

Opieka nad zabytkami pozostaje obowiązkiem właściciela lub posiadacza zabytku i polega na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczenia dla historii i kultury¹⁴.

Zgodnie z regulacją ustawową ochronie i opiece podlegają, bez względu na ich stan zachowania:

1. Zabytki nieruchome będące w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

¹² Tamże, art. 3.

¹³ Tamże, art. 4.

¹⁴ Tamże, art. 5

- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami architektury obronnej,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji¹⁵.

2. Zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te zbiory,
- numizmami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, - instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzielami oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji¹⁶.

3. Zabytki architektoniczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej¹⁷.

Ochronie mogą podlegać dodatkowo nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej¹⁸.

Zgodnie z art. 7, w Polsce wyróżnia się cztery formy ochrony zabytków¹⁹:

¹⁵ Tamże, art. 6, ust. 1.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, art. 6, ust. 2.

1. Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru zabytków nieruchomych wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji administracyjnej wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru można wpisać także otoczenie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, jego nazwę geograficzną, historyczną lub tradycyjną²⁰. Podobnie zabytki ruchome mogą zostać wpisane do rejestru zabytków ruchomych, na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzje o wpisie zabytku ruchomego do rejestru, gdy istnieje uzasadniona obawa zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywieżenia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej²¹. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego²².

2. Pomnik historii

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice²³. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego może złożyć taki wniosek po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków²⁴.

3. Park kulturowy

Rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej²⁵. Uchwała określa: nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony oraz zakazy i ograniczenia²⁶,

¹⁹ Tamże, art. 7.

²⁰ Tamże, art. 8, 9, ust. 1-2

²¹ Tamże, art. 10.

²² Tamże, art. 11.

²³ Tamże, art. 15, ust. 1.

²⁴ Tamże, art. 15, ust. 2.

²⁵ Tamże, art. 16, ust. 1.

²⁶ Tamże, art. 16, ust. 2,

w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, tworzy plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy²⁷.

4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Kolejną formą ochrony obiektów i obszarów zabytkowych są ustalenia w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, którego projekt uzgadniany jest z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu²⁸. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę²⁹:

- zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
- innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- parków kulturowych.

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się ponadto, w zależności od potrzeb, sfery ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków³⁰. Ochronę i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji: koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz oraz studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego³¹. W koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategiach, analizach, planach i studiach w szczególności³²:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, gwarantuje zapewnienie im ochrony przy realizacji inwestycji oraz zapewnia przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu,
- ustala się przeznaczenia i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

²⁷ Tamże, art. 16, ust. 3,

²⁸ Tamże, art. 20.

²⁹ Tamże, art. 19, ust. 1,

³⁰ Tamże, art. 19, ust. 3.

³¹ Tamże, art. 18, ust. 1.

³² Tamże, art. 18, ust. 2.

- **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.)

Ustawa określa zadania własne gminy, do których należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m. in. sprawy kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej. Zakres dotyczący szeroko pojętej ochrony zabytków, mieści w sobie zarówno zapisy ściśle mówiące o ochronie zabytków, jak również pozostałe, dotyczące ochrony środowiska, przyrody, turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, a także promocji gminy. Takie całościowe, wielostronne podejście pozwala skuteczniej chronić oraz lepiej wykorzystywać zasoby zabytkowe gminy, co pozytywnie wpływa na pozostałe dziedziny działalności³³.

- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 ze zm.)

Ustawa ta mówi m. in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki. W przypadku odstąpienia od przeprowadzania postępowania w sprawie ustalenia oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek ustalenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia: cechy obszaru objętego oddziaływaniem na środowisko, w szczególności obszaru o wyjątkowych właściwościach naturalnych lub posiadających znaczenie dla dziedzictwa kulturowego (wrażliwego na oddziaływanie) oraz istniejące przekroczenia standardów jakości środowiska lub intensywne wykorzystanie terenu³⁴.

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2022 r., poz. 503 ze zm.)

Ustawa o planowaniu przestrzennym jako jedyna daje samorządowi realny wpływ na zabytkowy krajobraz gminy, ustanowienie stref ochronnych oraz konkretne zapisy ochrony. Ustawa daje ponadto samorządowi instrument aktywny w odróżnieniu do pozostałych ustaw zawartych w Programie.

³³ Ustawa o samorządzie gminy z dnia 8 marca 1990 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 559 ze zm.), art. 7, ust. 1.

³⁴ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 ze zm.).

W interesującym nas obszarze, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej³⁵.

Ustawa precyzuje, iż w studium uwzględnić należy uwarunkowania wynikające ze stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej³⁶.

Studium i plany zagospodarowania przestrzennego winny określać: obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, obszary ochrony przyrody, krajobrazu kulturowego i uzdrowisk, obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej³⁷.

Ustawa nakłada na burmistrza obowiązek: zawiadamiania m. in. wojewódzkiego konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studiów, planów zagospodarowania przestrzennego, występowania o opinie i wnioski, a także opiniowania (studia) lub uzgadniania³⁸.

○ **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane** (Dz. U. z 2021 r. poz.2351 ze zm.)

Ustawa normalizuje działalność obejmującą: projektowanie, budowę, utrzymanie i rozbiórkę obiektów budowlanych oraz określenie zasad działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, w szczególności m. in. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego³⁹.

Ustawa - prawo budowlane traktuje zabytki w sposób szczególny, podkreślając, iż obiekty budowlane należy projektować i budować zapewniając ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską⁴⁰. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków wymagane jest uzyskanie pozwolenia na remont tychże obiektów lub ich rozbiórkę (ale w tym wypadku dopiero po skreśleniu obiektu

³⁵ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r., poz.503 ze zm.), art. 1, ust. 1.

³⁶ Tamże, art. 10, ust. 1.

³⁷ Tamże, art. 10, ust. 2.

³⁸ Tamże, art. 17.

³⁹ Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 r., poz. 2351 ze zm.).

⁴⁰ Tamże, art. 5, ust 1, pkt. 7.

z rejestru zabytków przez generalnego konserwatora zabytków)⁴¹. W stosunku do obiektów budowlanych oraz obiektów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbudowę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków⁴². W przypadku chęci zainstalowania na takim obiekcie tablic i urządzeń reklamowych, ustawa nakłada obowiązek uzyskania pozwolenia od wojewódzkiego konserwatora zabytków przez wydanie pozwolenia na budowę.

- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2021 r., poz. 1098 ze zm.)

Ustawa określa m. in. procedury dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską. Wojewódzki konserwator zabytków wydaje zezwolenia na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków⁴³.

- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2021 r., poz. 1899 ze zm.)

W rozumieniu ustawy celem publicznym w obszarze gospodarki nieruchomościami jest: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów prawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴⁴. Ustawa określa postępowanie wobec nieruchomości objętej prawną ochroną konserwatorską. Zapisy precyzują, jakie działania wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Są to: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących: własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych do spółek (aportów)⁴⁵. W myśl art. 109 ust. 1 pkt. 4 w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości gminie przysługuje prawo pierwokupu⁴⁶.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2020 r., poz. 194 ze zm.)

⁴¹ Tamże, art. 39, ust 1-2.

⁴² Tamże, art. 39, ust 3.

⁴³ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021 r., poz. 1098 ze zm.).

⁴⁴ Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r., poz. 1891 ze zm.), art. 6.

⁴⁵ Tamże, art. 13, ust. 4.

⁴⁶ Tamże, art. 109, ust. 1, pkt. 4.

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury⁴⁷. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami⁴⁸. Mecenat nad działalnością kulturową sprawują również jednostki samorządu terytorialnego⁴⁹. Artykuł 2, niniejszej ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, są to: teatry, opery, operetki, filharmonie, orkiestry, instytucje filmowe, kina, muzea, biblioteki, domy kultury, ogniska artystyczne, galerie sztuki oraz ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury⁵⁰. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statusowym⁵¹. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym⁵². Sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury, szczególnie tych wyspecjalizowanych w opiece nad zabytkami (których celem statusowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami). Szeroko pojęta opieka nad zabytkami, nie wiąże się jedynie z czynnościami wykonywanymi bezpośrednio przy zabytku, ale również z gromadzeniem wiedzy o zabytkach i jej udostępnianiu poprzez: organizację wystaw, edukację społeczną dotyczącą ochrony zabytków, uświadomienie istniejących, odziedziczonych po dawnych mieszkańcach dóbr kultur, uwrażliwienie na wyjątkowy charakter tego dziedzictwa.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2021 poz. 81)**

Rozporządzenie określa sposób i tryb wydawania pozwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, prac restauratorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, robót budowlanych przy zabytku wpisanym

⁴⁷ Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r., poz. 194 z późn. zm.), art. 1, ust.1.

⁴⁸ Tamże, art. 1, ust. 2.

⁴⁹ Tamże, art. 1, ust.4.

⁵⁰ Tamże, art.. 2.

⁵¹ Tamże, art. 9, ust. 1.

⁵² Tamże, art. 9, ust.2.

do rejestru zabytków, badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Określa również sposób i tryb wydawania pozwoleń na przemieszczenie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru zabytków, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, zmianę przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub sposobu korzystania z tego zabytku, umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, prowadzenie badań archeologicznych, wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku. Rozporządzenie określa też kwalifikacje, jakie powinny posiadać osoby uprawnione do prowadzenia prac konserwatorskich, prowadzenia prac restauratorskich, prowadzenia badań konserwatorskich, prowadzenia badań architektonicznych oraz prowadzenia badań archeologicznych, dodatkowe wymagania, jakie powinny spełniać osoby kierujące robotami budowlanymi oraz wykonujące nadzór inwestorski, przy zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, standardy, jakim powinna odpowiadać dokumentacja prac konserwatorskich i prac restauratorskich, przy zabytku ruchomym wpisanym do rejestru zabytków, oraz badań archeologicznych.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 2021, poz. 56)**

Rozporządzenie określa sposób prowadzenia rejestru zabytków, krajowej ewidencji zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków, gminnych ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Rejestr zabytków prowadzi się w trzech księgach (A – zabytki nieruchome, B – zabytki ruchome oraz C – zabytki archeologiczne) o określonych wymiarach (46x30). Przedstawione zostały dokładne informacje o tym co powinno się znajdować w karcie zabytku nieruchomego, ruchomego i archeologicznego oraz w karcie adresowej zabytku i w karcie informacyjnej wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Zostały

też przedstawione w załączeniu przykładowe karty dla wszystkich wymienionych wcześniej kart.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674 z późn. zm.)

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków udzielają organy wymienione w art. 74 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wniosek składa właściciel lub posiadacz zabytku do:

1. urzędu obsługującego ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, o dotację udzielaną przez ministra;
2. wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków, właściwego dla miejsca położenia albo przechowywania zabytku o dotację udzielaną przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W pierwszym wypadku istnieją trzy terminy składania wniosków:

- do dnia 31 marca roku, w którym dotacja ma być udzielona, na dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
- do dnia 31 października roku poprzedzającego realizację prac, na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone,
- do dnia 31 marca roku, w którym dotacja ma być udzielona, na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone;

Wnioski składane do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków muszą być dostarczone do:

- dnia 30 czerwca roku, w którym dotacja ma być udzielona na dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku
- dnia 30 listopada roku, w którym dotacja ma być udzielona, na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone.

Rozporządzenie określa również dokładne informacje o tym co powinno znaleźć się we wniosku.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004r., Nr 212, poz. 2153)

Rozporządzenie określa kierunki jakie mają powziąć odpowiednie organy państwowe i instytucje na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Główny cel został

określony następująco ochrona zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Przedstawia również kroki mające na celu zmniejszenie ryzyka nieszczęśliwych wypadków tj. pożar, zwarcie instalacji technicznej. Zaleca przygotowanie planów ochrony zabytków na wypadek:

- ✓ pożaru;
- ✓ powodzi, ulewy lub zalania z innych przyczyn;
- ✓ wichury;
- ✓ katastrofy budowlanej, awarii technicznej, chemicznej;
- ✓ demonstracji i rozruchów ulicznych, rabunku lub aktu wandalizmu;
- ✓ ataku terrorystycznego;
- ✓ konfliktu zbrojnego.

Dokładane zalecenia kto przygotowuje plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych określa w całości § 4:

- Plan ochrony zabytków jednostki organizacyjnej na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje kierownik jednostki organizacyjnej posiadającej zabytki, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, oraz przedstawia do zatwierdzenia wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta),
- Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta); plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu,
- Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje starosta; plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze województwa,
- Wojewódzki plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje wojewódzki konserwator zabytków, w uzgodnieniu z wojewodą i Szefem Obrony Cywilnej Kraju,

- Krajowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych opracowuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami"** (Dz. U. z 2004r., Nr 124, poz. 1304)

Rozporządzenie określa sposób w jaki należy złożyć wniosek o przyznanie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”, w jaki zostaje wręczona, noszenia oraz wygląd odznaki. Wymagania formalne wniosku sprawdza Generalny Konserwator Zabytków, wystawia też opinię. Odznaka jest dwustopniowa: złota – wyższy stopień oraz srebrna – niższy stopień. Minister lub upoważniona przez niego osoba wręcza wyróżnionemu odznakę w Międzynarodowym Dniu Ochrony Zabytków lub w czasie innych uroczystości związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

- **Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. Nr 89, poz. 510)

Rozporządzenie określa tryb składania wniosków na jednorazowy lub wielokrotny, stały bądź czasowy wywóz zabytku poza granice. Oględzinami zabytku zajmuje się wojewódzki konserwator zabytków. Po zakończeniu czynności przesyła ustalenia wraz z wnioskiem do ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Paragraf 17 informuje o tym, że „Zezwolenia, pozwolenia i zaświadczenia na wywóz zabytków za granicę lub przedmiotów o cechach zabytków wydane na podstawie dotychczas obowiązujących przepisów zachowują ważność, wyłącznie na wywóz z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, na czas określony w tych dokumentach”.

Ponadto, zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w odrębnych ustawach:

- **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2022 r., poz. 358 ze zm.),
- **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479 ze zm.).

➤ **AKTY WYKONAWCZE I ROZPORZĄDZENIA**

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259). Art. 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami mówi, że starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim

konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie⁵³

- Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2020 roku Nr 124, poz. 1901),
- Rozporządzenie ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opieką nad zabytkiem” (Dz. U. z 2004 roku Nr 124, poz. 1304), Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku Nr 212. poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2014 r., poz. 399 ze zm.),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 25 marca 2010 r. w sprawie udzielania dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 roku Nr 113, poz. 661),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 14 października 2015r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2015 r. poz. 1789),

⁵³ Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.. U. Nr 30, poz. 259), art. 12.

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wywozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 roku, poz.1470).

➤ **POLITYKA EUROPEJSKA**

Polska jako członek Unii Europejskiej zobowiązana jest do przestrzegania norm prawodawstwa unijnego. Jednym z fundamentów Unii Europejskiej jest ochrona i wspieranie działań dotyczących wspólnego dziedzictwa oraz poszanowanie i popieranie różnorodności kulturowej. Reguła poszanowania i wspierania różnorodności kultur jest szczególnie ważna w obliczu różnorodności dorobku materialnego i niematerialnego narodów europejskich.

○ Skonsolidowany **Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej**

Dokument ten, obok Traktatu o Unii Europejskiej stanowi główny akt prawa pierwotnego Unii Europejskiej. W tytule XIII Kultura zapisano, iż Unia przyczynia się do rozkwitu kultur Państw Członkowskich, w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, równocześnie podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego⁵⁴. Działanie Unii dąży do zachęcenia do współpracy między Państwami Członkowskimi oraz, jeśli to niezbędne, do wspierania i uzupełniania ich działań w następujących dziedzinach: pogłębiania wiedzy oraz upowszechniania kultury i historii narodów europejskich, zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim, niehandlowej wymianie kulturalnej, twórczości artystycznej i literackiej, włącznie z sektorem audiowizualnym⁵⁵. Unia i Państwa Członkowskie sprzyjają współpracy z państwami trzecimi oraz z organizacjami międzynarodowymi właściwymi w dziedzinie kultury, zwłaszcza z Radą Europy⁵⁶.

○ **Ratyfikowanie Konwencji Rady Europy**

Ratyfikowane umowy międzynarodowe, w tym konwencje Rady Europy w dziedzinie kultury, wskazują cele i zadania dla całej społeczności europejskiej oraz determinują kierunki działań w ramach polityki krajowej. Do ratyfikowanych przez Polskę konwencji Rady Europy należą:

- Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564),

⁵⁴ Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, C 326, z dnia 26.10.2012 r., http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/PL/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0001.01.POL, data odczytu: 11.05.2015 r., tytuł XIII Kultura,

⁵⁵ Tamże, art. 167, ust. 2.

⁵⁶ Tamże, art. 167, ust. 3.

- Europejska Konwencja Krajobrazowa (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz.. 98),
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy (Dz.U. z 2012 r., poz. 210).

- **Ratyfikowane Konwencje UNESCO**

Ratyfikowane przez Polskę konwencje UNESCO determinują kierunki działań w ramach polskiej polityki ochrony i opieki nad zabytkami oraz dziedzictwem kulturowym (materialnym i niematerialnym). Są to:

- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954r. (Dz.U.1957r. Nr46, poz. 212),
- II protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze, dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 248),
- Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobieganiu nielegalnemu przewozowi, wywozowi i przenoszeniu dóbr kultury, sporządzona w Paryżu, dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. 1974 r. nr 20 poz. 106),
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1970 r. (Dz. U. 1976 nr 32 poz. 190),
- Konwencja UNESCO w sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu, dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. 2011 nr 172 poz. 1018),
- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (Dz. U. z 2007 r. Nr 215, poz. 1585).

- **Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych, tzw. Karta Wenecka⁵⁷**

Została przyjęta w 1964 r. przez II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków w Wenecji i podpisana przez przedstawiciela Polski. Dokument ten określa 5 podstawowych zasad i pojęć dotyczących konserwacji, a mianowicie:

1. Artykuł 1 stanowi, iż pojęcie „zabytku” obejmuje zarówno odosobnione dzieło architektoniczne, jak również zespoły miejskie i wiejskie oraz miejsca, będące świadectwem poszczególnych cywilizacji, ewolucji o doniosłym znaczeniu, bądź

⁵⁷ Postanowienie i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków z Wenecji w 1964 r., <http://www.nid.pl/upload/iblock/15f/15f3d8201c79013f37d81be7c64697f5.pdf>, data odczytu: 13.08.2017 r.

wydarzenia historycznego. Dotyczy ono nie tylko wielkich dzieł, ale również skromnych obiektów, które z czasem nabrały znaczenia kulturalnego⁵⁸.

2. Konserwacja zabytków jest konieczna dla zachowania treści budowli, w jej trakcie nie powinno się zmieniać układu przestrzennego budynku ani jego wystroju. Należy chronić również otoczenie zabytku. Nie powinno się przenosić oraz usuwać żadnych elementów zabytku, chyba, że jest to konieczne dla jego ratowania⁵⁹.

3. Restauracja to zabieg, który powinien być podejmowany wyłącznie w razie konieczności. Nie należy przeprowadzać rekonstrukcji zabytków - powinno się uszanować oryginalną substancję konstrukcji oraz materiały. Wszystkie nowo dodane elementy zabytkowego obiektu powinny harmonijnie z nim współgrać, ale i odróżniać się od partii autentycznych, aby restauracja nie fałszowała dokumentu historii i sztuki. Tam, gdzie nie jest możliwe zastosowanie technologii tradycyjnych, dopuszcza się stosowanie sprawdzonych technologii nowoczesnych. Fragmenty budowli pochodzące z różnych etapów jej powstawania powinny zostać ochronione. Proces rekonstrukcji musi zostać poprzedzony i iść w parze z badaniami archeologicznymi i historycznymi zabytku⁶⁰.

4. Wykopalka powinny odbywać się zgodnie z normami naukowymi i z „Zaleceniem określającym międzynarodowe zasady do stosowania w sprawie wykopalisk archeologicznych”, przyjętym przez UNESCO w 1956 r.

5. W trakcie prac konserwatorskich, restauratorskich i wykopaliskowych należy wykonywać dokładną dokumentację w postaci sprawozdań analitycznych i krytycznych, ilustrowanych rysunkami i fotografiami. Zostaną w niej zawarte wszystkie fazy prac odkrywczych, zabezpieczających, rekonstrukcyjnych i scalających, jak również zidentyfikowane w toku prac elementy konstrukcyjne i formalne. Dokumentacja ta będzie złożona w archiwach instytucji publicznej i udostępniona badaczom: zaleca się jej publikację⁶¹.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

⁵⁸ Tamże, art. 1.

⁵⁹ Tamże, art. 4-8.

⁶⁰ Tamże, art. 9-13.

⁶¹ Tamże, 16.

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Tyczyn współgra z założeniami programowymi województwa podkarpackiego oraz dokumentami krajowymi.

4.1.1 Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2022 (z perspektywą do 2030)⁶²

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, stanowiąc instrument głównego zarządzania procesem rozwojowym w kraju. Wizja, w przyjętej przez Radę Ministrów 14 lutego 2017 roku Strategii, zawiera nowy model rozwoju, określa zasady, cele i priorytety kraju w wymiarze gospodarczym, społecznym i przestrzennym do roku 2020, z perspektywą do 2030 roku. “Oczekiwanym efektem realizacji Strategii będzie wzrost zamożności Polaków oraz zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym”.

Celem Strategii jest działanie na rzecz odpowiedzialnego i zrównoważonego rozwoju w Polsce.

Cel główny: Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym;

Cel szczegółowy I - Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość organizacyjną,

Cel szczegółowy II - Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony,

Cel szczegółowy III - Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu,

⁶² Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030), uchwała Rady

Ministrów Nr 8 z dn. 14 lutego 2017 roku, Warszawa 2017

W obszarze koncentracji działań, ukierunkowanym na *E-państwo*:

W punkcie 1. *Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe*, jednym z projektów strategicznych, promującym digitalizację jako formę konserwacji i zabezpieczenia najcenniejszych zasobów kultury, jest *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej*. W celu wdrożenia projektu, zakłada się kontynuację procesów związanych z przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania.

W rozdziale VIII. *Obszary wpływające na osiągnięcie celów Strategii*, w podrozdziale *Kapitał ludzki i społeczny*, w punkcie 4 ujęto także priorytet jakim jest *Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej*. “Inwestycje w kulturę wpływają nie tylko na ekonomiczny rozwój i wzrost konkurencyjności, ale także na wzmocnienie kapitału społecznego. Inwestowanie w ochronę dziedzictwa, rozwój i modernizację infrastruktury kultury oraz edukację kulturalną - kształcenie odbiorcy i jego kulturowych kompetencji przyczynia się do rozwijania kultury i innowacyjności.”

Działania do roku 2030:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – inwestycje w dziedzictwo narodowe takie jak: zabytki, dzieła sztuki, rozwój muzeów, promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych - zwiększanie dostępu do dziedzictwa kulturowego.

Projekty strategiczne:

- Rozwój czytelnictwa
- Kultura obywatelska
- Niepodległa 2018
- Dziedzictwo buduje wspólnotę
- Kultura/Dziedzictwo/Wspólnota
- Kolekcje

4.1.2 Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury, są niezwykle ważnym dokumentem, związanym z ochroną zabytków w Polsce. W dokumencie zapisano między innymi: „Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia. (...) Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem ważnym w interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki”.

W opracowaniu zostały zawarte cele i zadania dla Programu Krajowego. Stwierdzono, że „celem Programu jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce”. Za istotne, uznano przypomnienie podstawowych zasad konserwatorskich porządkujących sferę ochrony zabytków, które dotyczą konserwatorów, pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, pracowników budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych.

Podstawowe zasady konserwatorskie:

1. Zasady *primum non nocere* (z łac. - po pierwsze nie szkodzić);
2. Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
3. Zasady minimalnej niezbędnej ingerencji;
4. Zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
5. Zasady czytelności i odróżnialności ingerencji;
6. Zasady odwracalności metod i materiałów;
7. Zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W dokumencie do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wyznaczone zostały następujące założenia w zakresie:

- Uwarunkowań dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami: określenie stanu zabytków: nieruchomych, ruchomych i archeologicznych oraz stanu zabytków techniki, pomników historii i obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Dodatkowo ocena stanu służb związanych z ochroną i opieką nad zabytkami i stan uregulowań finansowych, organizacyjnych i prawnych;
- Działań o charakterze systemowym: powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa; przygotowanie strategii i głównych założeń ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadzenie jej do polityki sektorowych;
- Systemu finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej;
- Dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania: co oznacza ujednolicenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych;
- Kształcenia i edukacji: kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników;
- Współpracy międzynarodowej: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej;

4.1.3 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026⁶³

Program stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840).

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026 przyjęty został w dniu 1 grudnia 2023 r. przez Radę Ministrów. Dokument ma usprawnić nadzór nad służbami konserwatorskimi oraz określić źródła finansowania inwestycji i procedur administracyjnych związanych z wydawaniem decyzji oraz przyznawaniem funduszy na prace podejmowane w obiektach zabytkowych.

Uchwalony program jest pierwszym dokumentem porządkującym działania organów sprawujących opiekę nad zabytkami. Z programu będą pochodzić fundusze między innymi na szkolenia dla urzędników i ujednolicenie kwestii formalnych. Wśród zadań uwzględnionych

⁶³ *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 -2026*, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 08 grudnia 2023 r.

w przyjętym dokumencie znalazło się porządkowanie rejestru zabytków oraz przygotowanie zasad oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych. Program ma na celu także zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami poprzez promowanie takich narzędzi jak konkursy, konsultacje z mieszkańcami i współpraca z mediami. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego zamierza przeznaczyć na jego realizację 26,5 mln zł. Dokument doprecyzowuje ponadto kompetencje samorządów w zakresie realizowania projektów konserwatorskich i rewitalizacyjnych. Zgodnie z nowymi ustaleniami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Generalnego Konserwatora Zabytków, w ciągu najbliższych 3 lat zaangażowanie samorządów w opiekę nad zabytkami powinno znacznie wzrosnąć.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek.pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

4.1.4 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030⁶⁴

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS) została przyjęta uchwałą nr 155 przez Radę Ministrów z dnia 27 października 2020 r., stanowiąc kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 (M.P. poz. 378). Jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu SRKS 2030. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski, w którego ramach określono cztery cele szczegółowe.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego **Priorytet 4.1 „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”**.

Wytyczne tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

⁶⁴ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030*, przyjęta uchwałą nr 155 przez Radę Ministrów z dnia 27 października 2020 r., Warszawa 2020 r.

4.1.5 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030⁶⁵

Dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski przyjęty został przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególny nacisk położony został na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

W ramach dokumentu zdefiniowane zostały m.in. uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat – zbiór czynników i procesów zależnych w niewielkim stopniu od działań rządu i innych podmiotów publicznych, które mogą jednak wywierać duży wpływ na sposób prowadzenia polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, wyznaczanie celów i możliwości ich osiągania, w związku z czym powinny być uwzględniane w formułowaniu i prowadzeniu tej polityki. Uwzględniono wśród nich także uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego. Zdiagnozowano m.in. niski, niezgodny z posiadanym potencjałem rozwojowym, poziom wykorzystania funkcji symbolicznych i promocyjnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uwzględnia powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

1. rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
2. zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
3. zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego – przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;

⁶⁵ *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

4. rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
5. wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;
6. ochrona i wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich ich potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego;
7. dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyjające rozwojowi turystyki i wspomagające proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;
8. kompleksowe lokalne programy rewitalizacji powinny zapewniać poprawę stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochronę dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawę transportu publicznego, itp.;
9. zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
10. prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;
11. zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;
12. edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

4.1.6 Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030⁶⁶

Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 została uchwalona przez Radę Ministrów dnia 17 września 2019 r. Jest to główna dokument rozwojowy dookreślający II cel szczegółowy

⁶⁶ Strategia Rozwoju Kraju 2030, dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów Nr 102, z dnia 17 września 2019 r., Warszawa 2019 r.

Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju. Wskazuje strategiczne zadania, działania i cele polityki regionalnej, jakie do ich osiągnięcia powinien podjąć rząd, samorządy: wojewódzkie, powiatowe i gminne, których realizacja w perspektywie najbliższych lat jest niezbędna, by wzmocnić procesy rozwojowe.

Strategia wyznacza trzy obszary strategiczne, w których będą się koncentrować główne zadania:

Cel szczegółowy 1: “Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze

społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym”.

Cel szczegółowy 2: “Wzmocnienie regionalnych przewag konkurencyjnych”.

Cel szczegółowy 3: “Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie”

Ponadto w 2 celu szczegółowym polityki regionalnej, w priorytecie 2.1 Rozwój kapitału ludzkiego i społecznego, jako ważny aspekt rozwoju ujęto problematykę zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego. Inwestycje w kulturę poprzez wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych, wspieranie organizacji czasu wolnego, imprez kulturalnych i turystyki kulturowej, współpraca z organizacjami pozarządowymi przyczyni się do podniesienia jakości życia, poczucia zakorzenienia i tożsamości kulturowej oraz przełoży się na wzrost atrakcyjności turystycznej i rozwój gospodarczy.

Działania w zakresie wspierania:

- Promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich oraz zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury,
- Promocja turystyczna mająca na celu wzrost atrakcyjności turystycznej obszarów o wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych.

4.2 Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego – perspektywa 2030

Kierunki polityki przestrzennej zawarte w tym planie zostały powiązane z określonymi w strategii rozwoju województwa polami strategicznymi, priorytetami, celami i kierunkami działań. Wśród nich drugie pole strategiczne to *Środowisko*.

W ramach tego pola za jeden z priorytetów przyjęto *Ochronę dziedzictwa kulturowego*. Za jeden z pięciu przyjętych w jego ramach celów strategicznych uznano wzbogacenie istniejących i kreowanie nowych produktów turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym i unikatowych wartościach przyrodniczo-kulturowych. Jednym ze sposobów realizacji tego celu winna być rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, wartości krajobrazowych i przyrodniczych oraz rozwój działalności kulturowej jako podstawy tworzenia produktu turystycznego.

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego są przyjęte w Planie zasady, wśród których istotne znaczenie dla ochrony i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim:

- ochrona, zachowanie i rewaloryzacja zasobów kultury materialnej i niematerialnej oraz utrzymanie ładu przestrzennego w obrębie dawnych układów urbanistycznych i obszarów proponowanych do ochrony krajobrazu kulturowego,
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji, między innymi przeznaczeniu ich do celów turystycznych, nie umniejszając im wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej,
- tworzenie spójnego systemu ekologicznego poprzez rozwój wielkoprzestrzennych obszarów ochrony środowiska naturalnego i kulturowego, w celu podnoszenia atrakcyjności turystycznej oraz świadomości jego walorów wśród mieszkańców regionu,
- promocja obszarów koncentracji walorów turystycznych, zespołów i obiektów zabytkowych w celu ich gospodarczego wykorzystania, a także realizacja inwestycji służących zachowaniu, ochronie i propagowaniu dziedzictwa kulturowego,

- utrzymanie, jak również tworzenie nowych szlaków kulturowych, w oparciu o zasoby kulturowe województwa oraz inne elementy związane z historią regionu, z uwzględnieniem elementów pozakulturowych takich jak wartości przyrodnicze czy krajobrazowe,
- tworzenie parków kulturowych na obszarach o wysokich walorach krajobrazu kulturowego, zachowanie i ochrona kulturowych i przyrodniczych elementów przestrzeni, wpływających na kształt krajobrazu kulturowego oraz eksponowanie wartościowych obiektów w strukturze przestrzennej,
- ograniczanie negatywnych skutków działalności urządzeń infrastruktury technicznej, społecznej i gospodarczej oraz różnych form aktywności społecznej i gospodarczej na środowisko naturalne i kulturowe.

W Planie zawarto też Ustalenia w zakresie ochrony, kształtowania i racjonalnego wykorzystania krajobrazu kulturowego, w których określono i wymieniono m.in.: obszary szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, obszary rezerwatów kulturowych, obiekty zabytkowe i zespoły obiektów zabytkowych przewidziane do szczególnej ochrony i wykorzystania turystycznego (m.in. jako Pomniki Historii). Wskazano także na historyczne układy urbanistyczne przewidziane do szczególnej ochrony, obiekty i zespoły obiektów wymagające stałej ochrony konserwatorskiej, istniejące i projektowane szlaki kulturowe oraz określono zasady ochrony i zagospodarowania przestrzennego na obszarach szczególnej ochrony krajobrazu kulturowego, jak również zasady ochrony układów urbanistycznych objętych szczególną ochroną. Wykonana metodą SWOT synteza uwarunkowań wśród mocnych i słabych stron województwa uwzględnia także problemy dotyczące dziedzictwa kulturowego. W Planie zagospodarowania przestrzennego województwa podkarpackiego zawarto także wykaz działań i zadań, w ujęciu przedmiotowym i podmiotowym (między innymi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego), których realizacja jest niezbędna dla osiągnięcia założonych w Planie celów.

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa - Podkarpackie 2030⁶⁷

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii Rozwoju Województwa - Podkarpackie 2030. Wyznacza ona kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych.

Głównym celem SRW 2030 jest “Odpowiedzialne i efektywne wykorzystywanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważone i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.”.

Ramy strategii wyznaczają 4 główne obszary strategiczne, tj.:

- Gospodarka i nauka,
- Kapitał ludzki i społeczny,
- Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska,
- Dostępność usług.

W części VI *Strategii* w rozdziale zatytułowanym “Kapitał ludzki i społeczny” w podrozdziale dotyczącym Kultury i dziedzictwa kulturowego wskazano na znaczenie dziedzictwa kulturowego w rozwoju gospodarki: “Bogata baza zasobów dziedzictwa umożliwi tworzenie innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych, wzrost kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, a także będzie miała wpływ na poprawę dostępności do ofert tego obszaru.

Stworzenie atrakcyjnego wizerunku naszego województwa (...) będzie opierać się na produktach, które będą innowacyjne i unikalne, a także konkurencyjne w przestrzeni publicznej (...).”. W części I *Strategii* w podrozdziale dotyczącym *Kultura i sport* dokonano oceny i analizy istniejących instytucji i placówek kulturalnych (w tym muzeów i bibliotek).

Część VI *Strategii*: “Obszary tematyczne, priorytety, kierunki działań”, odnoszące się

⁶⁷ *Strategia Rozwoju Województwa Podkarpackiego – Podkarpackie 2030*, Uchwała nr 198/4049/20 Zarządu Województwa Podkarpackiego z dnia 14 września 2020 r.

w znacznym stopniu do problematyki ochrony i opieki nad zabytkami znalazły m.in.:

W rozdziale dotyczącym priorytetu Kapitał ludzki i społeczny:

o Cel 3: Kultura i dziedzictwo kulturowe

• W Kierunku działania 1: Tworzenie warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększaniem kompetencji kulturowych mieszkańców, gdzie wskazano, że “Priorytetowe są działania kreujące markę kulturową województwa w oparciu o potencjał instytucjonalny, wydarzenia o randze regionalnej i ponadregionalnej oraz promocji obiektów zabytkowych”. Zakładane działania:

- monitorowanie inicjatyw oraz prowadzenie badań w obszarze kultury we współpracy z przedstawicielami sektora kultury, edukacji i instytucjami naukowo-badawczymi;
- tworzenie bogatej oferty kulturalnej wraz z poprawą jej dostępności oraz inicjowanie działań na rzecz zwiększenia uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturowych i budowy więzi lokalnych;
- stwarzanie warunków sprzyjających wzrostowi kompetencji kulturowych oraz artystycznych mieszkańców regionu, m.in. poprzez rozwój edukacji kulturowej;
- promocja regionu oraz popularyzacja jego kultury poprzez rozwój turystyki kulturowej

popularyzacja kultury i dziedzictwa kulturowego, w tym dziedzictwa przemysłowego i technicznego oraz niematerialnego, jako elementu umacniania tożsamości regionalnej oraz pomnażania kapitału ludzkiego i społecznego.

• W Kierunku działania 2: Wzmacnianie współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury jako potencjału rozwojowego, główne założenie stanowi, że “Innowacyjne wykorzystanie dóbr kulturowych generuje impulsy do rozwoju gospodarczego regionu.”. Mowa tu przede wszystkim o tworzeniu aktywizującej oferty kulturowej przez “promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększenie gospodarczego i społecznego ich wykorzystania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym”. Zakładane działania:

- realizacja projektów kulturowych o randze ponadregionalnej i międzynarodowej;
- sieciowanie podmiotów zaangażowanych w tworzenie, ochronę, udostępnianie, popularyzację kultury jako cyklicznej konferencji i wydarzeń towarzyszących;
- promowanie i wspieranie waloryzacji dziedzictwa kulturowego oraz zwiększanie gospodarczego i społecznego ich wykorzystywania poprzez tworzenie partnerstw między sektorem publicznym i prywatnym.

• W Kierunku działania 3: Infrastruktura kultury i zwiększenie atrakcyjności dziedzictwa kulturowego, w celu rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego, “Konieczne jest podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, nowych inwestycji infrastrukturalnych (...) i modernizacji istniejących.”. Zakładane działania:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych; restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informacyjnych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu (...).

W rozdziale dotyczącym priorytetu Gospodarka i nauka:

o Cel 3: Konkurencyjność gospodarki poprzez innowacje i nowoczesne technologie,

• W Kierunku działania 6: Podniesienie konkurencyjności gospodarki regionalnej w sektorze turystyki, gdzie stwierdzono, że “W celu efektywnego wykorzystania potencjału kulturowego i przyrodniczego oraz podnoszenia konkurencyjności sektora, należy kontynuować szerokie działania inwestycyjne, których celem będzie poprawa dostępności atrakcyjnych obiektów i obszarów, a także wzrost świadczonych usług.”. Zakładane działania:

- podniesienie konkurencyjności branży turystycznej z wykorzystaniem zasobów przyrodniczych i kulturowych województwa;
- zapewnienie kompleksowości realizowanych ofert i usług w dziedzinie turystyki;
- przygotowanie i realizacja różnorodnych ofert i wydarzeń w oparciu o zasoby regionu;

W rozdziale dotyczącym priorytetu Infrastruktura dla zrównoważonego rozwoju i środowiska:

o Cel 3: Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu działalności gospodarczej i turystyki:

W Kierunku działania 2: *Rozwój infrastruktury służącej prowadzeniu turystyki*, podejmowane będą działania rozwijające kompetencje turystyczne województwa oraz “nakłady na poprawę dostępności i ekspozycji turystycznej terenów, miejsc i obiektów reprezentujących unikatowe dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe regionu”.

W rozdziale dotyczącym priorytetu Dostępność usług:

o Cel 2: Planowanie przestrzenne wspierające aktywizację społeczności i aktywizacja obszarów zdegradowanych:

- W Kierunku działania 1: *Poprawa ładu przestrzennego i jakości zarządzania przestrzenią*, “gdyż racjonalizacja gospodarki przestrzennej decyduje o stymulowaniu procesów gospodarczych, kształtowaniu właściwych warunków życia mieszkańców, wzmocnieniu funkcji społecznych i kulturowych oraz zachowaniu zasobów przyrodniczo-krajobrazowych”.

Zakładane działania:

- wykorzystywanie instrumentów planowania przestrzennego dla ochrony zasobów przestrzeni i krajobrazu oraz racjonalnego gospodarowania przestrzenią.
- W Kierunku działania 3: *Lokalne działania aktywizujące społeczność regionu* będzie mieć pozytywny wpływ, a także “przyczyni się do wykorzystywania potencjału wszystkich mieszkańców, integracji międzypokoleniowej (...) i podejmowania innowacyjnych kierunków rozwoju regionu.”. Zakładane działania:
- wsparcie rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność;

➤ wsparcie lokalnych strategii i programów w kierunku wykorzystania regionalnych potencjałów i zasobów.

Część VII Strategii: “Terytorialny wymiar *Strategii* – obszar horyzontalny”.

Cel 3: Obszary wiejskie – wysoka jakość przestrzeni do zamieszkania, pracy i wypoczynku.

- W Kierunku działania 3: Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej w aspekcie społecznym i kulturowym, gdzie ważnym aspektem jest “poszerzenie i wzbogacenie oferty kulturalnej i usług czasu wolnego opartych na lokalnych zasobach przyczyniające się do zwiększenia poczucia tożsamości mieszkańców (...)” oraz także “promocja lokalnej twórczości kulturalnej, rzemieślniczej z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa (...)”.

4.2.3 Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027⁶⁸

(dotychczasowa nazwa: ”Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego”)

Zakres nowego programu regionalnego jest odpowiedzią na wyzwania rozwojowe, określone dla regionu w głównych dokumentach strategicznych i uwzględnia te obszary interwencji, których realizacja przyniesie największe efekty. Wyzwaniami w perspektywie 2021-2027 pozostaje wciąż: innowacyjność, technologie cyfrowe, zanieczyszczenie powietrza, zmiany klimatyczne, gospodarka o obiegu zamkniętym, kolej, transport publiczny, strefy dojazdowe do pracy, duży nacisk położony zostanie na działania oparte na OZE. Program formułuje ramy interwencji dla prowadzenia działań wpisujących się w sześć osi priorytetowych, określonych w tym dokumencie kierunkowym dla polityki spójności. Przeprowadzona analiza problemów, potrzeb i potencjałów obszarów/sektorów objętych Programem Fundusze Europejskie dla Podkarpacia wskazuje na następujące wyzwania:

⁶⁸ Fundusze Europejskie dla Podkarpacia 2021-2027, Uchwała nr 366/7350/22 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 15 marca 2022 r.

- ✓ w obszarze działalności badawczo-rozwojowej – dalsze zacieśnianie współpracy między środowiskiem nauki i biznesu oraz tworzenie wysokowartościowych usług przez sektor gospodarki, konieczne jest dalsze pobudzanie rozwoju innowacyjności w regionie,
- ✓ w obszarze cyfryzacji - działania mające przyczynić się do zwiększenia zaawansowania cyfrowego oraz rozszerzania zakresu i poprawy jakości e-usług publicznych,
- ✓ w obszarze przedsiębiorczości - konieczne jest wspieranie m.in. w zakresie tworzenia nowych rozwiązań, produktów, technologii prowadzących do zwiększenia ich efektywności, a tym samym podniesienia konkurencyjności,
- ✓ w obszarze energetyki – w zakresie inwestycji energetycznych, wyzwania będą wiązały się przede wszystkim z dążeniem do radykalnego ograniczenia poziomów emisyjności gospodarek oraz ograniczenia ubóstwa energetycznego w województwie,
- ✓ w obszarze środowiska i klimatu - działania inwestycyjne związane ze zmieniającym się klimatem i dostosowaniem się do tych zmian, szczególnie w miastach, jak również z przechodzeniem na gospodarkę o obiegu zamkniętym (GOZ). Ochrona środowiska jest ważna dla województwa podkarpackiego, gdyż obszary o szczególnych walorach, objęte prawną ochroną przyrody, zajmują w województwie prawie połowę obszaru. Wyzwaniem jest zachowanie pełnej różnorodności biologicznej i krajobrazu województwa jako elementu budowania marki regionu,
- ✓ w obszarze mobilności miejskiej - znaczące ograniczenie emisji i zapewnienie bardziej zrównoważonego charakteru sektora transportu. Wyzwaniem pozostaje stan taboru oraz zintegrowanie systemów komunikacji zbiorowej w miastach i obszarach funkcjonalnych,
- ✓ w obszarze transportu - podejmowanie działań mających na celu usuwanie luk w systemie transportu, które są lub w przewidywalnej perspektywie mogą być przyczynami narastających dysproporcji w rozwoju i pogłębiania się zjawiska tzw. „białych plam” (obszarów zagrożonych wykluczeniem transportowym),
- ✓ w obszarze infrastruktury i turystyki - odbudowanie aktywności turystyczno-kulturalnej, szczególnie dotkniętej wskutek pandemii COVID-19. Koniecznym jest w szczególności dostosowanie bieżącej oferty do postępujących zmian w dziedzinie kultury, w tym poszukiwaniu nowych rozwiązań dążących do efektywnego wykorzystania potencjału kulturalnego regionu, w szczególności szerszego udostępnienia dóbr kultury. W tym miejscu

podkreślić należy, że region posiada bardzo bogaty potencjał oparty na pograniczu narodowym, etnicznym i wyznaniowym oraz działalności instytucjonalnej w obszarze kultury. Bardzo ważnym jest zatem dalsze wspieranie regionalnej kultury w rozumieniu długofalowym – mając na uwadze niezwykle istotną jej rolę w procesie jednoczenia obywateli, rozwijania umiejętności współpracy, kreatywności jednostek i wzmacniania więzi międzyludzkich. Niezwykle istotnym jest utworzenie i promowanie konkurencyjnych produktów turystycznych, szeroko wykorzystujących bogaty potencjał regionu, do których w szczególności zaliczyć można szlaki turystyczne, w większości przebiegające przez atrakcyjne przyrodniczo tereny województwa,

✓ w obszarze rynku pracy - konieczność podjęcia wyzwań w zakresie przedsięwzięć aktywizacyjnych na rzecz wsparcia osób w trudnej sytuacji na rynku pracy, tj. Os. bezrobotnych, w szczególności: kobiet, os. starszych i młodych, które wchodzą dopiero na rynek pracy oraz poprawa funkcjonowania oraz wzmacnianie potencjału instytucji rynku pracy i ich pracowników, dostęp do profilaktyki usług zdrowotnych w miejscu pracy, ułatwienie dostępu do usług rozwojowych i rozwijanie mechanizmów popytowych oraz wsparcie rozwoju podkarpackich pracodawców i pracowników,

✓ w obszarze edukacji - poprawa jakości i dostępności edukacji włączającej, redukcja nierówności ograniczających dostępność dla dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, tworzenie i rozwój oferty edukacyjnej dostosowanej do regionalnego rynku pracy, rozwój szkolnictwa zawodowego dostosowanego do potrzeb rynku pracy, stymulowanie współpracy między szkołami zawodowymi a pracodawcami, stworzenie oferty edukacyjnej pozwalającej osobom dorosłym na podnoszenie lub zmianę kwalifikacji zawodowych, upowszechnienie udziału w edukacji nieformalnej, działania integrujące środowisko lokalne,

✓ w obszarze włączenia i integracji społecznej - przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniu społecznemu oraz wsparcie osób, które ich doświadczają przez programy aktywizacji aktywnej integracji, rozwój usług społecznych i zdrowotnych, z szczególnym naciskiem na wsparcie procesu DI i poprawę dostępności dla OzN,

✓ w obszarze zdrowia - zwiększanie dostępu do wysokiej jakości usług zdrowotnych, będącymi odpowiedzią na wyzwania i czynniki epidemiologiczne, społeczne oraz demograficzne z uwzględnieniem potrzeb osób z niepełnosprawnościami, przewlekle chorych oraz na obszarach o najniższym dostępie do usług. Podniesienie liczebności kadr medycznych, zmniejszenie migracji międzyregionalnych, zwiększenie roli POZ i AOS

w systemie ochrony zdrowia. Wzrost usług w zakresie eliminowania zdrowotnych czynników ryzyka w miejscu pracy i zapewnienie rehabilitacji przyczyniającej się do powrotu osób w wieku produkcyjnym na rynek pracy. Cele i zakres wsparcia w ramach programu Fundusze Europejskie dla Podkarpacia są odpowiedzią na wyzwania rozwojowe nakreślone w Umowie Partnerstwa dla realizacji polityki spójności w 2021-2027 w Polsce. Podstawą wyboru celów tematycznych realizowanych w ramach Programu, uwzględniającą zarówno wnioski z diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego, jak również szerokie uwarunkowania europejskie i krajowe, są przede wszystkim zapisy Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030, w której określone zostały obszary koncentracji potencjałów i barier rozwojowych regionu na tle strategicznych kierunków rozwoju. Dlatego też celem głównym Programu jest wzmocnienie i efektywne wykorzystanie gospodarczych i społecznych potencjałów regionu dla zrównoważonego i inteligentnego rozwoju województwa.

Oś priorytetowa IV – Infrastruktura bliżej ludzi

Cele szczegółowe osi priorytetowej:

1. Poprawa równego dostępu do wysokiej jakości usług sprzyjających włączeniu społecznemu w zakresie kształcenia, szkoleń i uczenia się przez całe życie poprzez rozwój łatwo dostępnej infrastruktury, w tym poprzez wspieranie odporności w zakresie kształcenia i szkolenia na odległość online.
 2. Wspieranie włączenia społeczno-gospodarczego społeczności marginalizowanych, gospodarstw domowych o niskich dochodach oraz grup w niekorzystnej sytuacji, w tym osób o szczególnych potrzebach, dzięki zintegrowanym działaniom obejmującym usługi mieszkaniowe i usługi społeczne.
 3. Zapewnienie równego dostępu do opieki zdrowotnej i wspieranie odporności systemów opieki zdrowotnej, w tym podstawowej opieki zdrowotnej, oraz wspieranie przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki rodzinnej i środowiskowej.
 4. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.
- Działanie 2.1.5.4. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

Celem szczegółowym działania jest podniesienie atrakcyjności kulturalnej regionu i dostępność dóbr kultury. Rezultatem natomiast jest:

W infrastrukturze kultury:

- Poprawa zasobów infrastrukturalnych wojewódzkich instytucji kultury i zwiększenie ich potencjału.
- Rozwój regionalnych kompetencji pracowników oraz wzrost zatrudnienia.
- Włączenie społeczne grup z utrudnionym dostępem do dóbr kultury i oferty kulturalnej.
- Rozwój przedsiębiorczości, w szczególności w sektorach kreatywnych gospodarki.
- Wzrost kompetencji kulturowych mieszkańców regionu, podniesienie poziomu edukacji i kształcenia ustawicznego, większa kooperacja nauki ze sferą kultury i dziedzictwem kulturowym.
- Likwidacja barier w dostępie do dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego.

W infrastrukturze szlaków turystycznych:

- Odbudowa i zwiększenie ruchu turystycznego na terenie całego województwa.
- Zmniejszenie sezonowości i redystrybucja ruchu turystycznego do obszarów o mniejszym jego natężeniu.
- Rozwój społeczno-gospodarczy poprzez zwiększenie zatrudnienia oraz rozwój działalności gospodarczej funkcjonującej bezpośrednio przy szlakach turystycznych.

Podkarpackie bez barier:

- Poprawa dostępu dla OzN do infrastruktury obiektów użyteczności publicznej i zwiększenie ich aktywności społecznej.

Rodzaje działań:

Infrastruktura kultury, inwestycje w infrastrukturę zabytków i instytucji kultury,

- inwestycje w infrastrukturę w zakresie dostosowania do potrzeb OzN poprzez roboty budowlane, w tym zakup niezbędnego wyposażenia (jako element projektu).

Infrastruktura szlaków turystycznych:

- przedsięwzięcia dotyczące istniejących i nowoprojektowanych szlaków turystycznych o znaczeniu regionalnym (w tym szlaków rowerowych, pieszych, wodnych/kajakowych/pontonowych) wraz z budową/rozbudową lub modernizacją infrastruktury towarzyszącej,
- inwestycje w infrastrukturę w zakresie dostosowania do potrzeb OzN poprzez roboty budowlane, w tym zakup niezbędnego wyposażenia (jako element projektu).

Podkarpackie bez barier:

- inwestycje w infrastrukturę w zakresie dostosowania obiektów użyteczności publicznej, do potrzeb OzN - poprzez budowę, przebudowę i modernizację obiektów i urządzeń służących OzN, w tym także zakup niezbędnego wyposażenia i oprogramowania - zgodnie ze standardami dostępności

Typy beneficjenta:

Infrastruktura kultury:

- instytucje kultury prowadzone i współprowadzone przez samorząd województwa podkarpackiego.

Infrastruktura szlaków turystycznych:

- samorząd województwa podkarpackiego wraz z partnerami (JST, ich związki i stowarzyszenia, jednostki organizacyjne JST posiadające osobowość prawną, partnerzy społeczni i gospodarczy, w tym podmioty, o których mowa w art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie),

Podkarpackie bez barier:

- podmioty wyszczególnione jako Beneficjenci w ramach osi priorytetowej

Infrastruktura bliżej ludzi,

- osoby prawne i fizyczne (prowadzące działalność gospodarczą) zarządzające infrastrukturą turystyczno-kulturową. Celem nadrzędnym osi priorytetowej IV jest wzmacnianie roli kultury

i zrównoważonej turystyki, zachowanie różnorodności biologicznej oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zwiększenia atrakcyjności regionu.

Działania w ramach osi priorytetowej IV będą koncentrować się na rozwoju infrastruktury w zakresie rozwoju lub utworzenia szlaków turystycznych, ochronie różnorodności biologicznej i dziedzictwa kulturowego, rozwoju instytucji kultury.

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1. Strategia Rozwoju Gminy Tyczyn na lata 2022-2030⁶⁹

Ważne dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasady są przyjęte w w/w dokumencie, wśród których istotne znaczenie dla ochrony i opieki nad zabytkami mają przede wszystkim punkty:

- działalność Towarzystwa Miłośników Ziemi Tyczyńskiej, które zrzesza osoby zainteresowane popularyzacją historii Tyczyna i okolic, ochroną dziedzictwa kulturowego i krajobrazowego, rozwojem działalności kulturalnej i oświatowej. Celem Towarzystwa jest upowszechnienie wiedzy o tradycjach, historii miasta i gminy, podejmowanie inicjatyw zmierzających do zachowania dziedzictwa kulturowego, oddziaływanie na rozwój kultury, oświaty, wspieranie twórczości literackiej, muzycznej, plastycznej, kształtowanie lokalnego patriotyzmu, pobudzanie twórczych inicjatyw obywatelskich.

W ramach Strategii wyznaczono 6 obszarów strategicznych, wśród których najbardziej nas interesujący są obszary o nazwie: **KAPITAŁ LUDZKI I INFRASTRUKTURA PUBLICZNA oraz DZIEDZICTWO KULTUROWE**,

⁶⁹ *Strategia Rozwoju Gminy Tyczyn na lata 2022-2030* została uchwalona Uchwałą nr XXI/121/08 z 27.06.2008 r.

TURYSTYKA I REKREACJA. Obszary te, podobnie jak inne zawierają cel strategiczny oraz cele szczegółowe.

a) KAPITAŁ LUDZKI I INFRASTRUKTURA PUBLICZNA

Celem strategicznym jest tutaj poprawa warunków życia mieszkańców poprzez rozwój infrastruktury społecznej i wspieranie rozwoju zasobów ludzkich. W dokumencie tym zawarto, że: „Podstawą zagospodarowania wolnego czasu mieszkańców są instytucje kultury. Podmioty te prowadząc działalność kulturalno-rozrywkową, a także oświatową związaną z upowszechnianiem dóbr kultury, organizują imprezy. Dodatkowo instytucje kultury wzmacniają regionalizm stanowiący istotne źródło atrakcji turystycznych. Instytucje te kształtują ponadto przyjazne dla ludzi środowisko oraz odgrywają znaczącą rolę w procesie edukacji społeczeństwa. W związku z tym realizowane będą działania związane z modernizacją świetlic wiejskich, domów kultury i ich wyposażeniem w niezbędny sprzęt”.

Celem szczegółowym o znaczeniu dla ochrony dóbr kultury jest w tym wypadku **Poprawa jakości i dostępności infrastruktury kultury (C02_11).**

b) DZIEDZICTWO KULTUROWE, TURYSTYKA I REKREACJA.

Celem strategicznym jest tutaj wzrost atrakcyjności gminy poprzez rozwój turystyki aktywnej oraz wykorzystanie zasobów środowiska przyrodniczego i obiektów dziedzictwa kulturowego. cel ma za zadanie zwiększenie atrakcyjności turystycznej oraz funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej gminy. Występują tu wysokie walory przyrodnicze i antropogeniczne, dlatego wskazano takie działania jak rozwój oferty turystycznej i promocyjnej oraz tworzenie infrastruktury wzmacniającej ten potencjał, w tym m.in. Miejsko – Gminnego Ośrodka Kultury w Tyczynie, Miejska i Gminna Biblioteka Publiczna w Tyczynie, hali sportowej. Zakłada ono również utworzenie klubów młodzieżowych i kółek zainteresowań celem rozwoju oferty zagospodarowania czasu wolnego młodzieży. Powyższe działania z pewnością rozwiną ofertę turystyczną gminy oraz spowodują napływ turystów. Wzrost liczby odwiedzających wiąże się również ze zwiększeniem popytu na usługi gastronomiczne i noclegowe, co wpłynie na rozwój tego sektora usług w gminie. Na wzrost ruchu turystycznego wpływa także dostępność komunikacyjna obszarów turystycznych, dlatego istotny jest również rozwój sieci komunikacyjnej. Istniejące tereny wypoczynkowo-rekreacyjne oraz miejsca spędzania czasu wolnego wpłyną również na wzrost aktywności ruchowej mieszkańców, czym spowodują ogólną poprawę kondycji fizycznej oraz zdrowotnej osób zamieszkujących gminę. Realizacja powyższych zadań wpłynie przede wszystkim

na zlikwidowanie wskazanego w przeprowadzonej ankiecie wśród mieszkańców problemu niewystarczającej infrastruktury rekreacyjno-wypoczynkowej dla dzieci i młodzieży oraz jednocześnie podniesie atrakcyjność osiedleńczą dla osób młodych. Działania dla osób młodych sprzyjają z kolei rozwojowi społecznoekonomicznemu jednostki samorządu terytorialnego, gdyż to młodzi ludzie stanowią siłę napędową współczesnych społeczeństw. Wszystkie powyższe cele wpłyną na wzrost kapitału społecznego, którego istotnym elementem jest pobudzenie aktywności mieszkańców w życie społeczne gminy. Natomiast rozwój aktywności społecznej mieszkańców wpłynie z kolei na przewagę jej konkurencyjności.

W dokumencie tym zawarto, że: „Z uwagi na dużą liczbę obiektów dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie gminy Tyczyn konieczne jest podjęcie działań służących rewitalizacji obiektów zabytkowych. Zadania służące poprawie stanu zabytków będą realizowane w oparciu o „Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Tyczyn na lata 2016-2022”.

Celem szczegółowym o znaczeniu dla ochrony dóbr kultury jest w tym wypadku **Zachowanie i renowacja obiektów oraz zasobów dziedzictwa kulturowego.**

Harmonogram prac związanych z tą strategią był rozłożony na kilka lat. I tak, dla dóbr związanych z opieką nad zabytkami są najważniejsze poniższe prace:

- Rewitalizacja budynku starej plebanii w Tyczynie,
- Kompleksowa rewitalizacja ROF – remont budynku dawnego Sądu Grodzkiego w Tyczynie,
- Kompleksowa rewitalizacja na terenie ROF – rozbudowa i adaptacja budynku łącznika między Gimnazjum Publicznym im. Św. Jana Pawła II i halą sportową w Tyczynie.

5.1.2. Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Tyczyn na lata 2016-2022⁷⁰

Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Tyczyn na lata 2016-2022 także odwołuje się do dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej występujących na terenie gminy. W podrozdziale 2.1.2. - Polityka przestrzenna gminy odniesiono się do *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy i Miasta*

⁷⁰ Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Tyczyn na lata 2016-2022, w: Uchwała nr XXXVII.249.17 Rady Miejskiej w Tyczynie z dnia 26 maja 2017 r.

Tyczyn Kierunki Zagospodarowania i Polityka Przestrzenna (zostanie niżej opisany). Zwrócono w tym podpunkcie uwagę, że polityka przestrzenna wynika z uwarunkowań stanu, potrzeb i wymogów ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego.

W ramach *Studium...* ustalono następujące **cele rozwoju przestrzennego**:

- ochrona istniejących wartości kulturowych i krajobrazu
- wykorzystywanie walorów środowiska przyrodniczego i jego maksymalna ochrona
- wykorzystanie walorów krajobrazu dla funkcji wypoczynkowo-turystycznych
- tworzenie zwartych obszarów zabudowy o architekturze obiektów dostosowanej do cech regionu i krajobrazu, z funkcjonalnym układem komunikacji wewnętrznej i dogodnymi powiązaniami z otoczeniem, wyposażonych w infrastrukturę techniczną
- oraz inne nie związane bezpośrednio z dziedzictwem kulturowym

Następnie: „Przyjęte cele strategiczne zrównoważonego rozwoju gminy Tyczyn będą realizowane zgodnie z ustalonymi kierunkami rozwoju gminy i przyjętą strukturą funkcjonalno- przestrzenną, z uwzględnieniem walorów i ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego. W zagospodarowaniu przestrzennym gminy i miasta będzie się dążyć do:”

- powstawania i rozwoju obszarów zagospodarowania rekreacyjnego, turystycznego i wypoczynkowego
- oraz inne nie związane bezpośrednio z dziedzictwem kulturowym

Ważnym elementem w tym dokumencie jest wyznaczenie stref służących wskazanym kierunkom. Wyznaczono zatem pięć głównych stref:

- strefa **centralna miejska „C”** - Strefa ta obejmuje centrum miasta Tyczyna wraz z jego otoczeniem i skupia obiekty, zespoły i układy zabytkowe, najważniejsze urzędy i instytucje publiczne oraz inne obiekty o funkcjach usługowych, mieszkaniowych i produkcyjnych
- strefy **koncentracji osadnictwa „M”** - Strefy koncentracji osadnictwa obejmują tereny istniejącej zabudowy o różnych funkcjach z przewagą budownictwa mieszkaniowego jednorodzinnego oraz tereny rolne, na których występuje największe zainteresowanie realizacją budownictwa jednorodzinnego i obiektów usługowych
- strefy **rolno-osadnicze „RM”** - Strefy rolno-osadnicze obejmują obszary rolne z występującą rozproszoną zabudową głównie zagrodową, przemieszaną z zabudową mieszkaniową jednorodziną, usługową i produkcyjną nierolniczą
- strefy **rolniczej przestrzeni produkcyjnej „R”** - Strefy rolniczej przestrzeni produkcyjnej to obszary niezabudowanych kompleksów gruntów rolnych oraz gruntów rolnych z nieliczną zabudową zagrodową i pojedynczą zabudową mieszkaniową jednorodziną, występującą w dużym rozproszeniu

- strefy rolne o przewadze gruntów wskazanych do **zalesienia „RL”** - Strefy te obejmują tereny rolne ze sporadycznie występującą zabudową, położone na osuwiskach i stokach o dużych spadkach w sąsiedztwie istniejących terenów zalesionych, w niektórych obszarach źródłiskowych cieków wodnych

Wyznaczono także strefy „U”, „UP”, „UT” i „DG”, które jednak ze względu na swoje predestynacje już są poza wyznaczonymi funkcjami.

W podpunkcie 2.2.5. tego dokumentu zawarto tematykę organizacji pozarządowych, które działają na polach upowszechniania kultury fizycznej, sportu i turystyki; kultury, ochrony tradycji i dziedzictwa kulturowego; promocji gminy; profilaktyki uzależnień i przeciwdziałania patologiom społecznym; działalności na rzecz osób niepełnosprawnych; pomocy rodzinom i osobom w trudnej sytuacji życiowej.

Celem nadrzędnym Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Tyczyn na lata 2016-2022 jest poprawa jakości życia mieszkańców zdegradowanych obszarów Gminy Tyczyn poprzez ograniczenie wysokiej koncentracji problemów społecznych, gospodarczych i przestrzennych.

Celem strategicznym nr 1 jest aktywna rewitalizacja społeczna w powiązaniu z działaniami infrastrukturalnymi. Posiada on trzy cele operacyjne:

- 1.1. Wprowadzenie na obszary zdegradowane nowych funkcji dedykowanych społeczności lokalnej
- 1.2. Tworzenie oferty usług społecznych odpowiadającej na potrzeby mieszkańców
- 1.3. Zapewnienie dostępu do podstawowych usług warunkujących dobrą jakość życia

Cel te są ściśle powiązane z dziedzictwem kulturowym. W ramach rewitalizacji przewidziano kilka zadań, które mają na celu poprawę jakości odpowiednich czynników wpływających na ogólne zadowolenie mieszkańców, jak i przyjezdnych. Dla dziedzictwa kulturowego najważniejsze to:

- Rewitalizacja zespołu parkowego w Tyczynie – zadanie realizowane przez Gminę Tyczyn oraz Starostwo Powiatowe w Rzeszowie. Służyć ma to zadanie następującym celom:

- a) Stworzenie bezpiecznych przestrzeni rekreacyjno -wypoczynkowych dla mieszkańców
- b) Poprawa dostępności oraz jakości terenów rekreacyjnych i zielonych w tym tworzenie nowych, atrakcyjnych przestrzeni oraz kreowanie miejsc spotkań lokalnych społeczności
- c) Propagowanie zdrowego stylu życia i wspieranie oferty ogólnorozwojowych zajęć pozalekcyjnych

- **Rewitalizacja obszaru rynku w Tyczynie wraz z przyległymi uliczkami.** Służyć ma to zadanie następującym celom:

- a) Prowadzenie działań dotyczących walki z patologiami społecznymi oraz przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu
- b) Stworzenie bezpiecznych przestrzeni rekreacyjno -wypoczynkowych dla mieszkańców

- **Przebudowa oficyny zespołu pałacowo-parkowego w Tyczynie i rozbudowa o salę gimnastyczną dla Zespołu Szkół w Tyczynie.** Służyć ma to zadanie następującym celom:

- a) Propagowanie zdrowego stylu życia i wspieranie oferty ogólnorozwojowych zajęć pozalekcyjnych
- b) Poprawa estetyki i uporządkowanie przestrzeni publicznych

5.1.3. **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy i Miasta Tyczyn⁷¹**

W dokumencie tym zawarto, że: „Głównymi celami rozwoju przestrzennego gminy i miasta Tyczyn są:

- ochrona istniejących wartości kulturowych i krajobrazu,
- wykorzystywanie walorów środowiska przyrodniczego i jego maksymalna ochrona,
- eliminowanie dotychczasowych zanieczyszczeń środowiska i przeciwdziałanie zanieczyszczaniu środowiska,
- ochrona najlepszych gleb przed zagospodarowaniem nierolniczym i zachowanie kompleksów terenów dla produkcji rolnej bez ich zabudowy,
- wykorzystanie walorów krajobrazu dla funkcji wypoczynkowo-turystycznych,
- przeciwdziałanie dalszemu rozpraszaniu zabudowy,
- tworzenie zwartych obszarów zabudowy o architekturze obiektów dostosowanej do cech regionu i krajobrazu, z funkcjonalnym układem komunikacji wewnętrznej i dogodnymi powiązaniami z otoczeniem, wyposażonych w infrastrukturę techniczną,
- zapewnienie bezpieczeństwa ludzi i mienia na terenach zagrożeń powodziowych i na terenach osuwiskowych,
- likwidowanie barier urbanistycznych dla osób niepełnosprawnych,
- rozwój usług publicznych i różnorodnej komercyjnej działalności gospodarczej (usługowej i produkcyjnej, w tym służącej obsłudze rolnictwa),

⁷¹ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy i Miasta Tyczyn* w: Uchwała Nr XXXVIII/ 290/02 Rady Miejskiej w Tyczynie z dnia 29 sierpnia 2002 r, wraz z późniejszymi zmianami.

- rozbudowa powiązań komunikacyjnych wewnętrznych i zewnętrznych oraz modernizacja istniejących,
- rozwój systemów infrastruktury technicznej,
- zwiększenie lesistości obszaru.

Wśród kierunków zagospodarowania i polityki przestrzennej zawarto w punkcie 2. **(Ochrona wartości, zasobów i kształtowanie środowiska przyrodniczego i kulturowego)** podpunkt 2.2. - Środowisko kulturowe i krajobraz - który ściśle nawiązuje do tematyki dziedzictwa i ochrony zabytków. W podpunkcie tym pochyłono się nad zagadnieniem bogactwa przeszłości miasta i gminy Tyczyn i zwrócono uwagę, że należy:

- ochraniać zasoby dziedzictwa kulturowego,
- poprawić stan i funkcjonowanie środowiska kulturowego przez eliminację lub minimalizację zagrożeń i czynników wywołujących te zagrożenia,
- ochraniać istniejący krajobraz i kształtować krajobraz gminy i miasta w warunkach antropopresji.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Tyczyn

Zgodnie z zaleceniami NID rozdział obejmuje zwięzłą charakterystykę dziedzictwa kulturowego na tle zarysu historii gminy. Nie jest to monografia historyczna ani opracowanie etnograficzne.

5.2.1 Zarys historii rozwoju przestrzennego Gminy

W początkowym stadium dziejów człowieka, obszary te były zasiedlane najpewniej dopiero w okresie neolitu. Naturalnie z czasem tych śladów przybywało, choć jak się wydaje znaczący wpływ miał dopiero okres wczesnego średniowiecza, w którym król Kazimierz Wielki zezwolił na powstanie nowego miasta.

W czasie do początku XV w. jednak niewiele jest materialnych i potwierdzonych śladów osadnictwa i z kim należy je wiązać. Jeszcze w początkach tego stulecia niewielu wiedziało cokolwiek o tych terenach – dopiero z 1418 roku pochodzi wzmianka o Borku Starym, w którym to w pierwszą niedzielę po Narodzeniu Pańskim, biskup przemyski poświęcił cmentarz. Własnością polską Tyczyn było najpewniej od samego początku swego istnienia, które ocenia się na XIV wiek.

Pierwsza wzmianka o Tyczynie pochodzi z 14 marca 1368 r., kiedy to wystawiono dokument zezwalający Bartoldowi Tycznerowi na lokację nowego miasta. Ważne informacje pochodzą także z 1423 r., kiedy to król Władysław Jagiełło przekazał czasowo włości tyczyńskie pasierbowi swojej trzeciej żony, Janowi z Jiczyna. Pożary, jak w każdej

miejsowości nie szczędziły także i włości tyczyńskich. Niestety, wielokrotnie były one związane z najazdami tatarskimi. Pod koniec wiosny 1624 r. Tatarzy najechali okolice w wyniku czego spłonął kościół w Borku Starym. Tatarzy dali się tak mocno znać lokalnej ludności, że miejsce, gdzie stał do tej pory drewniany kościółek, postanowili nadal „uświęcać” i wybudowali nowy, tym razem kamienny kościół. Udokumentowana jest także informacja już z 1627 r. o pożarze w samym Tyczynie oraz najazdach Szwedów i Siedmiogrodzian, które to spowodowały znaczny ubytek mieszkańców. W 1657 r. w trakcie najazdu Rakoczego na te tereny, także i włości tyczyńskie nie zostały pominięte pożogą. W drugiej połowie XVIII wieku lokalne wsie, jak i sam Tyczyn zaczęły podnosić się z marazmu. Jak ważny był to teren świadczy także to, że praktycznie w każdej z tych miejscowości znajdowała się karczma dworska, folwark lub sam dworek. W XIX wieku rozpoczęła się era rozrostu Rzeszowa, co też miało wpływ dla lokalnej ludności, ponieważ z kamieniołomu w Kielnarowej wydobywano kamień do budowy kamienic między innymi rzeszowskich. Rozpoczęta jeszcze we wcześniejszych wiekach nauka w lokalnych szkoła dotarła najpóźniej do Hermanowej i Kielnarowej, gdzie w odpowiednio w 1845 roku i 1862 wzniesiono pierwsze szkoły. W końcu XIX wieku Tyczyn stawał się coraz ważniejszym ośrodkiem miejskim dla lokalnej ludności, przez co zyskiwał coraz więcej mieszkańców i status miasta utrzymał do dziś. W drugiej połowie wieku XX tereny obecnej gminy zaczęły się unowocześniać, przez co stały się podmiejskimi osiedlami lub wręcz „sypialniami” dla stolicy województwa. Od 1973 r. Gmina Tyczyn jest siedzibą władz gminy i jak do tej pory spełnia swoją rolę.

5.2.2 Krajobraz kulturowy

W rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2016 r., poz. 1330). „Krajobraz kulturowy to przestrzeń, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”.

Gmina Tyczyn to obszar położony w południowo-wschodniej części Polski, w województwie podkarpackim, w powiecie rzeszowskim, którego północna część znajduje się na Północnym Podkarpaciu, a południowa na Zewnętrznych Karpatach Zachodnich. Gmina leży po obu stronach drogi krajowej nr 878 oraz po obu stronach rzeki Strug, która stała się załącznikiem utworzonej inicjatywy kilku gmin pod nazwą „Dolina Strugu”. Położenie na południowy wschód od stolicy Podkarpacia sprzyja rozwojowi gospodarczemu gminy. Usytuowana jest w dorzeczu rzeki Strug. Ukształtowanie terenu gminy jest bardzo zróżnicowane, z przewagą terenów pagórkowatych. Gmina sąsiaduje z gminą Chmielnik,

Hyżne, Błażowa, Lubenia i miastem Rzeszów. W latach 1945-1998 miejscowości wchodzące w skład gminy administracyjnie należały do województwa rzeszowskiego. Obszar gminy posiada 76,38 km², na którym zamieszkiwało 11607 mieszkańców (stan na dzień 30.06.2016r.). Gminę Tyczyn zamieszkiwało (za: GUS z 30.12.2016 r.) 50,7% kobiet i 49,3% mężczyzn.

Tyczyn i okoliczne wsie to atrakcyjne tereny przyrodnicze Północnego Podkarpacia oraz Zewnętrznych Karpat Zachodnich, gdzie istnieją doskonałe warunki do uprawiania turystyki pieszej. W okolicy występują punkty widokowe, na które warto się wspiąć. W samej gminie znajduje się wiele cennych zabytków architektury, pamiątek przeszłości oraz pomników.

Ukształtowanie terenu gminy jest bardzo zróżnicowane. Dominują tereny pagórkowate, ale liczne są także rozległe doliny. Krajobraz południowej części gminy bogaty jest w duże skupiska leśne i liczne malownicze punkty. Przez obszar gminy prowadzą szlaki piesze, np. „Dokoła Rzeszowa”, np. Niebieski Szlak z Rzeszowa do Dynowa lub, rowerowy: Kielnarowa-Rzeszów przez Borek Stary i Tyczyn. Zachowane w granicach gminy tereny rekreacyjne sprzyjają tworzeniu szlaków turystycznych pieszych i tak można dotrzeć pieszo z gminy na św. Rocha w Słocinie. Położenie gminy w niewielkiej odległości od terenów stolicy regionu sprawia, że jest to niezwykle ciekawy teren do osiedlania się. Gmina Tyczyn na zachodzie i wschodzie pokryta jest lasami. Obfitują one w wiele gatunków flory i fauny. Są one schronieniem dla zwierząt, gdzie indziej rzadkich lub zupełnie wytępionych. Na terenie Pogórza Dynowskiego skupiły się przykładowe drzewostany buku i jodły, gleby są urodzajne.

Na terenie przyległym do gminy znajduje się Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego. Najwięcej szlaków turystycznych najbliższych Gminie Tyczyn biegnie właśnie przez niego. W herbie gminy znajduje się przedstawienie św. Katarzyny Aleksandryjskiej, w lewej dłoni trzyma gałązkę palmową, a w prawej skierowany ostrzem w dół miecz.

Podstawowymi „symbolami” gminy są: sanktuarium Maryjne w Borku Starym, zespół kościelny w Tyczynie oraz pałac Wodzickich w Tyczynie, ale na terenie gminy jest także kilka innych ciekawostek turystycznych, jak np. dworek, kapliczka św. Jana Nepomucena w Tyczynie oraz sam Tyczyn.

Gmina Tyczyn ma swój specyficzny i indywidualny charakter, ukształtowany przez środowisko przyrodnicze oraz bogate dziedzictwo kulturowe. Jest ona postrzegana głównie jako kraina bogata historycznie i rejon o atrakcyjnych walorach rekreacyjno - turystycznych.

Zasoby przyrodnicze i krajobrazowe, duże zróżnicowanie fizjograficzne, geologiczne, duży procent pagórów, bogactwo flory i fauny występujące na terenie otaczającym gminę stanowią olbrzymi potencjał do rozwoju turystyki i agroturystyki.

5.2.3. Obiekty zabytkowe nieruchome na terenie Gminy Tyczyn

Na terenie Gminy Tyczyn znajdują się obiekty nieruchome. Obiekty te znajdują się zarówno przy głównych drogach, jak i z dala od głównych traktów. Obiekty zabytkowe architektury i budownictwa na terenie gminy Tyczyn prezentują zróżnicowany stan zachowania. Najlepiej zachowane są obiekty będące własnością kościoła i gminy, poza jednostkowymi przypadkami, są w stanie zadowalającym. W gorszym stanie prezentuje się część zabytków będąca własnością prywatną.

5.2.3.1. Obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków

Ewidencja obejmuje zabytki znajdujące się na terenie Gminy Tyczyn. Zawiera obiekty wpisane do rejestru zabytków województwa podkarpackiego oraz obiekty znajdujące się na kartach adresowych GEZ (nie figurujące w rejestrze), a także stanowiska archeologiczne z terenu gminy. Ewidencja ta jest podstawą do sporządzenia *Gminnego programu opieki nad zabytkami dla Gminy Tyczyn*.

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2022 r., poz. 840). Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

Zakres gminnej ewidencji zabytków:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- stanowiska archeologiczne;
- historyczne układy ruralistyczne wsi, historyczne układy urbanistyczne miasta;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomych, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych zagranicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113 poz. 661).

Gminna ewidencja zabytków jest jedną z form ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 28 listopada 2017 r. (t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187) oraz zgodnie z art. 21 jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami. Dodatkowo ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 nr 75 poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Zabytki zawarte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Tyczyn (łącznie liczba 165 zabytków) to przede wszystkim:

- układ przestrzenny wsi (Borek Stary) i urbanistyczny (Tyczyn)
- kapliczki (22 obiekty),
- studnie (2 obiekty),
- krzyże (10 obiektów),
- dwory (3 obiekty),
- zespoły sakralne (2 obiekty to zespoły kościelne, 1 to zespół klasztorny),
- zespół pałacowy (Tyczyn)

Tab. 1. Zabytki wpisane do Gminnej Ewidencji Zabytków występujące na terenie Gminy Tyczyn

Lp	Miejscowość	Obiekt	Ulica	Nr	Lokalizacja	Nr ewid. Dz.	Stan zachowania	Datowanie	Rejestr zabytków
1	Borek Stary	Zespół kościelny - kościół parafialny pw. Św. Piotra i Pawła		337		2058	murowany	1927-1938 r.	
2	Borek Stary	Zespół kościelny - dzwonnica		337		2058	murowana	1888 r.	
3	Borek Stary	Zespół kościelny - ogrodzenie		337		2058	murowane	1927-1934 r.	
4	Borek Stary	Zespół kościelny - plebania		337		2044	drewniana	1914 r.	dec. A-27 z dn. 15.05.2002 r.
5	Borek Stary	Zespół kościelny - stodoła		337		2044	drewniano-murowana	pocz. XX w.	
6	Borek Stary	Kościół pw. Wniebowzięcia NMP - zespół klasztorny OO. Dominikanów		426		2976	murowany	1684-1726 r.	dec. nr A-326 z dn. 28.06.1950 r. i 28.07.2006 r.
7	Borek Stary	Klasztor - zespół klasztorny OO. Dominikanów		426		2976	murowany	1721-1738 r.	dec. nr A-326 z dn. 28.06.1950 r. i 28.07.2006 r.
8	Borek Stary	Budynek z bramą - zespół klasztorny OO. Dominikanów		426		2976	murowany	1861-1869 r.	dec. nr A-326 z dn. 28.06.1950 r. i 28.07.2006 r.
9	Borek Stary	Cmentarz zakonny dominikanów - zespół klasztorny OO. Dominikanów				2978		kon. XIX w.	dec. nr A-167 z dn. 09.08.2006 r.
10	Borek Stary	Dziedziniec odpustowy - zespół klasztorny OO. Dominikanów				2976	brukowany	2 poł. XVII w.	dec. nr A-326 z dn. 28.06.1950 r. i 28.07.2006 r.
11	Borek Stary	Kaplica pw. św. Anny - zespół klasztorny OO. Dominikanów				2978	murowana	1779 r.	dec. A-167 z dn. 09.08.2006 r.
12	Borek Stary	Kaplica pw. Matki Bożej Bolesnej - zespół klasztorny OO. Dominikanów			na szczycie wzgórza	2976	murowana	1897 r.	dec. nr A-168 z dn. 09.08.2006 r.
13	Borek Stary	Kaplica Krzyża Świętego - zespół klasztorny OO. Dominikanów				2976	murowana	1984 r.	
14	Borek Stary	Kapliczka-grota Matki Bożej z Lourdes - zespół klasztorny OO. Dominikanów				2976	murowano-kamienna	1896 r.	
15	Borek Stary	Otoczenie leśne ze starą drogą pielgrzymową - zespół klasztorny OO. Dominikanów			obok kościoła	2976		2 poł. XVII w.	dec. nr A-354 z dn. 04.06.2009 r.
16	Borek Stary	Źródło - zespół klasztorny OO. Dominikanów			obok grotty	2976	murowane kamień	nieokreślone	dec. nr A-354 z dn. 04.06.2009 r.
17	Borek Stary	Kapliczka z rzeźbą św. Michała Archanioła			na starym cmentarzu, obok nr 346	2190	murowana	2 ćw. XIX w.	
18	Borek Stary	Kapliczka z figurą Matki Boskiej			obok nr 47, przy drodze do Dynowa	1694/3	murowana	ok. 1945 r.	
19	Borek Stary	Kapliczka			obok nr 166	1516/1	murowana	2 poł. XIX w.	
20	Borek Stary	Krzyż-pomnik powstańców styczniowych			w centrum wsi, obok nr 89A	1694/3	murowany	1913 r.	
21	Borek Stary	Dwór		68		568/6	murowany	2 poł. XIX w.	
22	Borek Stary	Dom		138		1442/1	drewniany	kon. XIX w.	
23	Borek Stary	Dom		171		1681	drewniany	ok. 1940 r.	
24	Borek Stary	Dom		393		2601	drewniany	4 ćw. XIX w.	
25	Borek Stary	Dom		399		2655	drewniany	kon. XIX w.	
26	Borek Stary	Dom		429		2514/1	drewniany	ok. 1900 r.	
27	Borek Stary	Dom		430		2511/2	drewniany	ok. 1850 r.	
28	Borek Stary	Układ przestrzenny wsi						XV, XVII, XVIII-XIX w.	
29	Borek Stary	Cmentarz parafialny				1745		k. XIX w.	
30	Borek Stary	Stary cmentarz parafialny				2190		XVII w.	
31	Hermanowa	Kapliczka			obok nr 13	102/4	murowana	ok. poł. XIX w.	
32	Hermanowa	Kapliczka z rzeźbą Chrystusa Frasobliwego			obok nr 159	1182	murowana	1852 r.	
33	Hermanowa	Kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena			obok nr 212 (szkoły)	824	murowana	ok. poł. XIX w.	
34	Hermanowa	Kapliczka			obok nr 551,	549	murowana	ok. poł. XIX	

					przy drodze z Budziwoja do Przylasku			w.	
35	Hermanowa	Kapliczka			obok nr 664	2484/1	murowana	2 ćw. XX w. (?)	
36	Hermanowa	Krzyż Grunwaldu			obok nr 123	290 1004/1	murowany	1910 r.	
37	Hermanowa	Dwór - zespół dworski		150		300	murowany	XVIII w., 1 poł. XIX w.	dec. nr A-319 z dn. 22.05.1981 r.
38	Hermanowa	Kapliczka z figurą Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia - zespół dworski			obok nr 150	299	murowana	2 poł. XIX w.	dec. nr A-319 z dn. 22.05.1981 r.
39	Hermanowa	Otoczenie - zespół dworski			obok nr 150	300		XVIII w., 1 poł. XIX w.	dec. nr A-319 z dn. 22.05.1981 r.
40	Hermanowa	Dom		107		1021	drewniany	ok. 1880 r.	
41	Hermanowa	Dom		709		1746/1	drewniany	2 poł. XIX w.	
42	Kielnarowa	Młyn wodny			obok nr 77	1372	murowany	XVIII, XIX w.	
43	Kielnarowa	Kapliczka-figura NMP			przed nr 53A	1250/4	murowana	1910 r.	
44	Kielnarowa	Kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena			obok nr 64	1250/4	murowana	1 poł. XIX w.	
45	Kielnarowa	Kapliczka			naprzeciwko nr 9, przy drodze do Błażowej	392/2	murowana	1 poł. XIX w. (?)	
46	Kielnarowa	Kapliczka			naprzeciwko nr 119	962	murowana	ok. poł. XIX w.	
47	Kielnarowa	Kapliczka			obok nr 154 (153)	1021/3	murowana	ok. 1914 r.	
48	Kielnarowa	Kapliczka			naprzeciwko nr 315, na Zawodziu, przy drodze Tyczyn-Borek Stary, ul. Zagrody	1516	murowana	kon. XIX-pocz. XX w.	
49	Kielnarowa	Kapliczka			obok nr 374, na Zawodziu, przy drodze do Borku Starego	1692/12	murowana	1930 r.	
50	Kielnarowa	Kapliczka			obok nr 399, na Królcie	1852/3	murowana	1920 r.	
51	Kielnarowa	Dwór - zespół dworski		95		1384/3	murowany	XVIII/XIX w.	dec. nr A-379 z dn. 02.11.1979 r.
52	Kielnarowa	Otoczenie dworu - zespół dworski		95		1384/3		XVIII/XIX w.	dec. nr A-379 z dn. 02.11.1979 r.
53	Kielnarowa	Dom Nauczyciela, d. szkoła		53A		729	murowany	1905-1906 r.	
54	Kielnarowa	Dom		47		721	drewniany	ok. 1880 r.	
55	Kielnarowa	Dom, d. służbówka		94		1327/3	murowana	XIX w.	
56	Kielnarowa	Dom		111		1217/1	drewniany	kon. XIX w.	
57	Kielnarowa	Dom		112		1209/1	drewniany	4 ćw. XIX w.	
58	Kielnarowa	Dom		122		964/3	drewniany	pocz. XX w.	
59	Tyczyn	Kościół parafialny pw. Św. Katarzyny i Św. Trójcy - zespół kościelny	Mickiewicza	3		1723	murowany	1466 r., 1631-1638 r., 1753-1763 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
60	Tyczyn	Dzwonnica I - zespół kościelny	Mickiewicza	3		1723	murowana	1768 r.	
61	Tyczyn	Dzwonnica II - zespół kościelny	Mickiewicza	3		1723	murowana	1768 r.	
62	Tyczyn	Furtka I w ogrodzeniu - zespół kościelny	Mickiewicza	3	od ul. Kopernika	1723	murowana	1760-1763 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
63	Tyczyn	Furtka II w ogrodzeniu - zespół kościelny	Mickiewicza	3	przy skrzyżowaniu ul. Strażackiej i ul. Kopernika	1723	murowana	1760-1763 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
64	Tyczyn	Furtka III w ogrodzeniu - zespół kościelny	Mickiewicza	3	przy skrzyżowaniu ul. Strażackiej i ul. Mickiewicza	1723	murowana	1760-1763 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
65	Tyczyn	Ogrodzenie kościoła i cmentarza przykościelnego - zespół kościelny	Mickiewicza	3		1723	murowane	1760-1763 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
66	Tyczyn	Wikarówka - zespół kościelny	Mickiewicza	3a		1723	murowana	ok. 1760-1762 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
67	Tyczyn	Plebania - zespół kościelny	Mickiewicza	10		1671/16	murowana	ok. 1769 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
68	Tyczyn	Brama wjazdowa do plebanii - zespół kościelny	Mickiewicza	10		1671/16	murowana	ok. 1770 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
69	Tyczyn	Ogrodzenie plebanii - zespół kościelny	Mickiewicza	10		1671/16	murowane	po 1770 r.	dec. nr A-363 z dn. 04.11.1975 r.
70	Tyczyn	Cmentarz rzymsko-katolicki	Mickiewicza			1823 1824 1826		1840 r.	dec. nr A-387 z dn. 03.11.1970 r.
71	Tyczyn	Kirkut	Parkowa/Puł anek			1626		prawdopodobnie XVIII w.	
72	Tyczyn	Figura NMP Niepokalanie Poczętej - zespół zakonny	Św. Krzyża	3		1161/1	murowany	1925 r. (?)	
73	Tyczyn	Ogrodzenie domu zakonnego - zespół zakonny	Św. Krzyża	3		1161/1	murowane	1925 r.	
74	Tyczyn	Budynek szpitala dla ubogich, ob. Przedszkole Zgromadzenia SS. Dominikanek	Grunwaldzka	8		1161/2	murowany	XVII w. (?)	

75	Tyczyn	Pałac Wodzickich zespół pałacowy, ob. Zespół Szkół -	Grunwaldzka	25		1193/9	murowany	1862-1870 r.	dec. nr A-382 z dn. 31.05.1968 r.
76	Tyczyn	Pawilon gościnny z łącznikiem zespół pałacowy, ob. Zespół Szkół -	Grunwaldzka	25		1193/9	murowany	1881 r.	dec. nr A-465 z dn. 31.12.2010 r.
77	Tyczyn	Oficyna mieszkalna zespół pałacowy, ob. Zespół Szkół -	Grunwaldzka	27		1193/9	murowana	1851 r., 1892 r.	dec. nr A-465 z dn. 31.12.2010 r.
78	Tyczyn	Spichlerz zespół pałacowy, ob. CDKiIT -	Grunwaldzka	29		1192/2	murowany	ok. 1820-1851 r.	dec. nr A-327 z dn. 23.09.1983 r.
79	Tyczyn	Brama wjazdowa - zespół pałacowy	Grunwaldzka			1189/1	murowana	1909 r.	
80	Tyczyn	Stajnie cugowe zespół pałacowy, - ob. prywatne przedsiębiorstwo	Grunwaldzka			1193/3	murowane	kon. XIX w.	dec. nr A-382 z dn. 31.05.1968 r.
81	Tyczyn	Studnia - zespół pałacowy	Grunwaldzka		pomiędzy pałacem, a oficyną	1193/9	betonowa	kon. XIX w. i 1 poł. XX w.	
82	Tyczyn	Ogrodzenie parku - zespół pałacowy	Grunwaldzka, Parkowa			1187/3 1187/711 88 1189/1 1190 1193/6 1193/7 1193/9	murowane	1909 r.	
83	Tyczyn	Park - zespół pałacowy	Grunwaldzka, Parkowa			1187/3 1187/7 1188 1189/1 1189/2 1190 1192/1 1192/2 1193/3 1193/4 1193/6 1193/7 1193/9		2 poł. XIX w.	dec. nr A-382 z dn. 31.05.1968 r.
84	Tyczyn	Stajnia z ujeżdżalnią zespół pałacowy, ob. budynek gospodarczy -	Orkana	3		1188	murowana	kon. XIX w.	
85	Tyczyn	Gorzelnia- zespół pałacowy, ob. budynek szkoły wyższej	Orkana	5		1195/13	murowana	XVIII/XIX w.	
86	Tyczyn	Dom ogrodnika - zespół pałacowy	Orkana	7		1193/8	drewniano-murowany	kon. XIX w.	
87	Tyczyn	Karczma	Grunwaldzka	18		1180	murowana	1915-1920 r.	
88	Tyczyn	Szkoła ludowa, ob. bursa studencka	Kopernika	7		1107	murowana	1880 r.	
89	Tyczyn	Budynek sądu grodzkiego, ob. wypożyczalnia sprzętu rehabilitacyjnego Caritas, archiwum	Św. Krzyża	12		1034	murowany	1892-1894 r.	dec. nr A-373 z dn. 19.03.1992 r.
90	Tyczyn	Siedziba Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół", ob. apteka	Strażacka	1		1719	murowany	1875-1877 r.	dec. nr A-371 z dn. 14.04.1983 r.
91	Tyczyn	Kaplica grobowa rodziny Wodzickich (na terenie cmentarza)	Mickiewiczza			1826	murowana	1877-1883 r.	
92	Tyczyn	Kapliczka pw. Św. Jana Nepomucena	Grunwaldzka		obok nr 15	601/5	murowana	1872 r.	
93	Tyczyn	Kapliczka	Mickiewiczza		obok nr 41A	2126/3	murowana	1872 r.	
94	Tyczyn	Kapliczka Św. Antoniego	Pułanek		obok nr 4 (szkoły)	1625	murowana	1. poł. XIX w.	
95	Tyczyn	Kapliczka z figurą św. Michała Archanioła	Zagrody		naprzeciwko nr 13	1849/2	murowana	poł. XVIII w.	
96	Tyczyn	Pomnik Grunwaldu	Rynek			1714	betonowy	1910 r.	
97	Tyczyn	Dworek Biskupa Betańskiego	Tycznera	6		1630/4	murowany	2 poł. XVIII w.	
98	Tyczyn	Dom	Cicha	6		702	drewniany	ok. 1880 r.	
99	Tyczyn	Dom	Cicha	8		694/1	drewniany	ok. 1910 r.	
100	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	2		1152	murowany	1905 r.	
101	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	6		1159/2	murowany kamienno-ceglany	2 poł. XIX w.	
102	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	11		1684	murowany	1 ćw. XX w.	
103	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	16		1179	murowany	pocz. XX w.	
104	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	17		1682/1 1682/2	murowany	4 ćw. XIX w.	
105	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	22		1182	murowany	XIX/XX w.	
106	Tyczyn	Dom	Grunwaldzka	24		1183	drewniany	pocz. XX w.	
107	Tyczyn	Dom, ob. poczta	Kilińskiego	1		1122	murowany	ok. 1930 r.	
108	Tyczyn	Dom	Kilińskiego	4		1036	murowany	kon. XIX w.	
109	Tyczyn	Dom	Kilińskiego	5		1127	murowany	1936 r.	
110	Tyczyn	Dom	Kilińskiego	6		1035/2	murowany	ok. 1910 r.	
111	Tyczyn	Dom	Kopernika	1		1111	murowany	2 poł. XIX w.	dec. nr A-370 z dn. 04.07.1985 r.
112	Tyczyn	Dom	Kopernika	9		1106	drewniano-murowany	1912 r. lub przed poł. XIX w.	
113	Tyczyn	Dom	Kopernika	13		1104	murowany	pocz. XX w.	
114	Tyczyn	Dom	Kopernika	15		1103	murowany	1915-1920 r.	

115	Tyczyn	Dom	Kościuszki	19		1133/9	drewniany	kon. XIX w.	
116	Tyczyn	Dom	Kościuszki	21		1131/3	murowany	1890 r.	
117	Tyczyn	Willa	Kościuszki	25		766/3	murowana	1894 r.	dec. A -1802 z dnia 9.10.2023 r.
118	Tyczyn	Dom	Lasek	6		2339/7	drewniany	1914 r.	
119	Tyczyn	Dom	Lasek	27		2365/4	drewniany	1909 r.	
120	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	2		1715/2	murowany	pocz. XIX w.	
121	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	14		1728	murowany	pocz. XX w.	
122	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	18		1739	murowany	XIX/XX w.	
123	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	21		1084	murowany	pocz. XX w.	
124	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	22		1740/2	drewniany	1905-1907 r.	
125	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	23		1083/2	murowany	XIX/XX w.	
126	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	24		1742/2	drewniano-murowany	pocz. XX w.	
127	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	25		1082	drewniany	2 poł. XIX w.	
128	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	26		1743/2	drewniany	1933 r.	
129	Tyczyn	Studnia	Mickiewiczza		obok nr 26	1743/2	betonowa	pocz. XX w.	
130	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	28		1750/1	murowany	ok. 1912 r.	
131	Tyczyn	Dom	Mickiewiczza	30		1751	drewniany	XIX/XX w.	
132	Tyczyn	Dom	Partyzantów	2		1752/1 1752/2	drewniany	kon. XIX w.	
133	Tyczyn	Dom	Partyzantów	8		1755	drewniany	4 ćw. XIX w.	
134	Tyczyn	Dom	Plac Wolności	7		1156	drewniany	kon. XIX w.	
135	Tyczyn	Dom	Podwale	9		1043/2	murowany	ok. 1910 r.	dec. nr A-365 z dn. 04.08.1981 r.
136	Tyczyn	Dom	Przesmyk	3		1174		1 ćw. XX w.	
137	Tyczyn	Dom	Rynek	1		1713	murowany	przed 1882 r.	
138	Tyczyn	Dom	Rynek	2		1712	murowany	przed 1882 r.	
139	Tyczyn	Dom	Rynek	3		1711	murowany	1938 r.	
140	Tyczyn	Kamienica z częścią oficyny	Rynek	4		1710	murowany	2 poł. XVIII w., 2 poł. XIX w.	dec. nr A-318 z dn. 11.02.2009 r.
141	Tyczyn	Dom	Rynek	6		1708/1	murowany	ok. 1910 r.	
142	Tyczyn	Dom	Rynek	7		1707/4	drewniano-murowany	pocz. XIX w.	
143	Tyczyn	Dom	Rynek	9		1704	murowany	pocz. XIX w.	
144	Tyczyn	Dom	Rynek	11		1151	murowany	pocz. XX w.	
145	Tyczyn	Dom, ob. budynek NZOZ	Rynek	13		1148/2	murowany	XIX/XX w.	
146	Tyczyn	Dom	Rynek	16		1119	murowany	XIX/XX w.	
147	Tyczyn	Dom, ob. budynek handlowo-usługowy	Rynek	19		1116/2	murowany	kon. XVIII w.	
148	Tyczyn	Dom	Rynek	20		1115	murowany	3 ćw. XIX w.	
149	Tyczyn	Dom	Rynek	21-22		1114/1 1114/2	drewniano-murowany	pocz. XIX w.	
150	Tyczyn	Dom	Rynek	23		1720	murowany	1912 r.	dec. nr A-374 z dn. 06.01.1988 r.
151	Tyczyn	Kamienica	Rynek	24		1719	murowana	2 poł. XVIII w., 2 poł. XIX w.	dec. nr A-332 z dn. 26.02.2009 r.
152	Tyczyn	Dom	Szopena	2		1728	drewniany	ok. 1910 r.	
153	Tyczyn	Dom	Szopena	6		1731	drewniany	ok. 1920 r.	
154	Tyczyn	Dom	św. Katarzyny	2		1091	drewniany	XIX/XX w.	
155	Tyczyn	Dom	św. Katarzyny	3		1099/1	drewniany	ok. 1820 r.	
156	Tyczyn	Dom, ob. przedszkole	Św. Krzyża	14		993/7	murowany	1892 r.	
157	Tyczyn	Dom	Tycznera	3		1631/1 1631/2	drewniany	pocz. XX w.	
158	Tyczyn	Dom	Wyzwolenia	2		765/2	murowany	4 ćw. XIX w.	
159	Tyczyn	Dom	Zagrody	3		1073/3	drewniany	ok. 1920-30 r.	
160	Tyczyn	Dom	Zagrody	89		890/2	drewniany	1862 r.	
161	Tyczyn	Układ urbanistyczny						1368 r.-XIX w.	dec. nr A-387 z dn. 03.11.1970 r.
162	Tyczyn	Umocnienia ziemne miasta	Kilińskiego/Podwale/ Kościuszki/ św. Katarzyny				ziemne	XV w.	dec. nr A-387 z dn. 03.11.1970 r.
163	Tyczyn	Domniemany cmentarz epidemiczny				799	ziemne	XVIII w.	
164	Tyczyn	Domniemany cmentarz epidemiczny				802	ziemne	XVIII w.	

5.2.4 Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne to materialne ślady działalności ludzi. W obrębie stanowiska archeologicznego grupują się zazwyczaj pozostałości licznych powstających i zamierających kolejno osad czy cmentarzysk. Stanowią one podstawowe, a często wręcz jedyne źródło wiedzy o najdawniejszej przeszłości. Nawet dla późniejszych czasów, poczynając od średniowiecza, wyniki badań archeologicznych stanowią cenne uzupełnienie przekazów pisanych. W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków.

W związku z licznymi zagrożeniami zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840) wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych, na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas inwestycji związanych z robotami ziemnymi, wymagane jest prowadzenie prac archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem na badania archeologiczne Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic Gminy Tyczyn. Udokumentowane stanowiska archeologiczne (łącznie 57 stanowisk) zgrupowane są na obszarach AZP: 106-76,

105-78, 105-77, 105-76 i 104-77 obejmują w dużej części ślady osadnicze (45 stanowisk), punkty osadnicze (2 stanowisk), osady (39 stanowiska), i jedno miasto (Tyczyn). Najstarsze z nich datuje się na okres epoki kamienia, mają one duże znaczenie dla potrzeb rozpoznania oraz ochrony najstarszych śladów obecności człowieka i jego form gospodarowania, które od samego początku przyczyniły się do kształtowania krajobrazu kulturowego. Z kolei najmłodsze odkryte ślady pochodzą już z czasów późnego średniowiecza (2 osady i 2 ślady osadnictwa) i nowożytności (2 stanowiska) i stanowią cenny wkład dla poznania dziejów najnowszych.

Tab. 2. Wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze Gminy Tyczyn wpisanych do Gminnej Ewidencji Zabytków

lp	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska na obszarze	Nr stanowiska w miejscowości	Chronologia	Funkcja	Uwagi
1	Borek Stary	104-77	35	1	neolit	śląd osadnictwa	
2	Borek Stary	104-77	36	2	neolit	śląd osadnictwa	
3	Borek Stary	104-77	37	3	neolit	śląd osadnictwa	
4	Kielnarowa (gm. Tyczyn) /Chmielnik (gm. Chmielnik)	104-77	16	1/3	neolit (?)	osada (?)	
					prahistoria	osada	
					epoka kamienia	śląd osadnictwa	
					okres nowożytny (?)	śląd osadnictwa	
5	Kielnarowa	104-77	25	2	prahistoria (?), pradzieje	punkt osadniczy	
					wczesne średniowiecze	śląd osadnictwa	
6	Tyczyn	104-77	34	3	epoka kamienia	śląd osadnictwa	
					wczesna epoka brązu, kultura trzciniecka	śląd osadnictwa	
					prahistoria (?), pradzieje	punkt osadniczy	
7	Hermanowa	105-76	2	1	neolit	śląd osadnictwa	
					epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
8	Hermanowa	105-76	13	5	pradzieje	śląd osadnictwa	

					średniowiecze	śląd osadnictwa	
9	Hermanowa	105-76	14	6	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
10	Hermanowa	105-76	15	7	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					okres wpływów rzymskich	osada	
11	Hermanowa	105-76	16	8	pradzieje	śląd osadnictwa	
					okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
12	Hermanowa	105-76	17	9	pradzieje	śląd osadnictwa	
13	Hermanowa	105-76	18	10	neolit	śląd osadnictwa	
14	Hermanowa	105-76	19	3	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
15	Hermanowa	105-76	20	4	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	śląd osadnictwa	
					okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
16	Tyczyn	105-76	4	1	od XIV w. (od 1368 r.)	miasto	
17	Tyczyn	105-76	42	2	okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
					wczesne średniowiecze (VIII/IX w.)	śląd osadnictwa	
18	Tyczyn	105-76	43	4	okres wpływów rzymskich	osada	
19	Tyczyn	105-76	44	5	okres wpływów rzymskich	osada	
20	Tyczyn	105-76	45	6	okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
21	Tyczyn	105-76	46	7	pradzieje	śląd osadnictwa	

22	Borek Stary	105-77	21	4	pradzieje	śląd osadnictwa	
23	Borek Stary	105-77	22	5	epoka brązu, kultura trzciniecka	śląd osadnictwa	
					okres wpływów rzymskich	osada	
24	Borek Stary	105-77	23	6	pradzieje	osada	
25	Borek Stary	105-77	24	7	pradzieje	śląd osadnictwa	
26	Borek Stary	105-77	25	8	okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
27	Borek Stary	105-77	26	9	okres wpływów rzymskich	osada	
28	Borek Stary	105-77	27	10	pradzieje	śląd osadnictwa	
					neolit	osada	
29	Borek Stary	105-77	28	11	pradzieje	śląd osadnictwa	
30	Borek Stary	105-77	29	12	okres wpływów rzymskich	osada	
					późne średniowiecze	śląd osadnictwa	
31	Borek Stary	105-77	30	13	okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
32	Borek Stary	105-77	31	14	pradzieje	osada	
33	Borek Stary	105-77	32	15	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
34	Borek Stary	105-77	33	16	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
35	Borek Stary	105-77	34	17	pradzieje	śląd osadnictwa	
36	Borek Stary	105-77	35	18	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	śląd osadnictwa	
37	Borek Stary	105-77	36	19	pradzieje	śląd osadnictwa	

38	Borek Stary	105-77	37	20	neolit	osada	
39	Hermanowa	105-77	46	2	epoka kamienia (neolit), kultura pucharów lejkowatych	śląd osadnictwa	
40	Kielnarowa	105-77	4	3	epoka kamienia (neolit), kultura ceramiki wstęgowej rytej	śląd osadnictwa	
41	Kielnarowa	105-77	5	4	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					pradzieje	śląd osadnictwa	
42	Kielnarowa	105-77	6	5	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej (faza III)	osada	
43	Kielnarowa	105-77	44	6	pradzieje	śląd osadnictwa	
44	Kielnarowa	105-77	45	7	okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
45	Kielnarowa	105-77	47	8	okres wpływów rzymskich	osada	
46	Kielnarowa	105-77	48	9	neolit	osada	
					pradzieje	osada	
47	Kielnarowa	105-77	49	10	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
48	Kielnarowa	105-77	50	11	pradzieje	śląd osadnictwa	
					wczesne średniowiecze (przed X w.)	śląd osadnictwa	
					okres nowożytny	śląd osadnictwa	
49	Kielnarowa	105-77	51	12	pradzieje	osada	
					średniowiecze	osada	
50	Kielnarowa	105-77	52	13	pradzieje	osada	
					wczesna epoka brązu, kultura trzciniecka	śląd osadnictwa	

					średniowiecze	śląd osadnictwa	
51	Kielnarowa	105-77	53	14	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
52	Kielnarowa	105-77	54	15	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					okres wpływów rzymskich	osada	
					średniowiecze	osada	
53	Kielnarowa	105-77	55	16	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	
					okres wpływów rzymskich	osada	
					średniowiecze	śląd osadnictwa	
54	Kielnarowa	105-77	56	17	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej (faza III)	osada	
					okres wpływów rzymskich	osada	
					wczesne średniowiecze (VII-IX w.)	osada	
					późne średniowiecze (XIII-XIV w.) i okres nowożytny	osada	
55	Kielnarowa	105-77	57	18	okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	
					późne średniowiecze	osada	
56	Borek Stary	105-78	37	21	epoka brązu, grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej	osada	ewidencyjnie w gminie Chmielnik
57	Hermanowa	106-76	2	11	pradzieje	śląd osadnictwa	

5.2.5 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- spektakle i widowiska,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

W XXI wieku, w dobie cyfryzacji i postępującej globalizacji, przy powszechnym dostępie do mediów w niektórych regionach dochodzi do zjawiska „zatarcia” cech indywidualnych danego regionu. Społeczność przejmuje zwyczaje „obce” zwykle bardziej popularne. Należy pamiętać, że technologia która może przyczyniać się do uogólnienia regionalnej przestrzeni kulturowej znakomicie sprawdza się jako narzędzie ją promujące i utrwalające.

Na terenie Gminy Tyczyn dziedzictwo niematerialne zostało zachowane i jest szeroko obecne, pielęgnowane i kultywowane. Obiektami kulturotwórczymi są przede wszystkim:

- **Centrum Dziedzictwa Kulturowego i Informacji Turystycznej w Tyczynie**

Centrum Dziedzictwa Kulturowego i Informacji Turystycznej powstało w 2012 roku w murach zabytkowego spichlerza, wchodzącego w skład zespołu pałacowo-parkowego w Tyczynie. Całkowicie odnowiony budynek zawiera salę multimedialną i przestrzeń wystawienniczą, co czyni go idealnym miejscem dla różnorodnych imprez, a także na spędzenia popołudnia. Wewnątrz prezentowana jest stała ekspozycja historyczna i etnograficzna - różnorodne zabytki techniki, przedmioty codziennego użytku, pamiątki i fotografie z przeszłości Ziemi Tyczyńskiej.

- **Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury im. Katarzyny Sobczyk w Tyczynie**

Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Tyczynie jest samorządową instytucją działającą na terenie gminy i miasta Tyczyn. Do zadań Ośrodka należy rozpoznawanie, rozbudzanie zainteresowań oraz potrzeb kulturalnych środowiska, przygotowanie do odbioru i tworzenie wartości kulturalnych, kształtowanie wzorców i nawyków aktywnego uczestniczenia w życiu kulturalnym. W M-GOK-u i jego filiach działa 11 zespołów artystycznych, 10 klubów i kół zainteresowań skupiających ok. 600 osób. Ośrodek współpracuje ze wszystkimi szkołami oraz organizacjami pozarządowymi. Placówka jest laureatem wielu nagród, w tym m.in. Ministra Kultury i Sztuki za ochronę kultury i dziedzictwa narodowego (1996 r.).

Na terenie gminy funkcjonują różnego rodzaju stowarzyszenia. Są one samorządnym, dobrowolnym zrzeszeniem o celach niezarobkowych. Cele stowarzyszeń służą szeroko pojmowanym celom społecznym, kulturalnym, oświatowym, ochronie środowiska itp.

Na obszarze gminy działają zarówno kluby sportowe, zespoły pieśni i tańca, jak i inne. Wszystkie te organizacje są stowarzyszeniami, które dynamicznie się rozwijają, co silnie oddziałuje na rozkwit gminy w różnych dziedzinach życia. Wśród wielu z nich, warto wymienić choć kilka:

- Towarzystwo Miłośników Ziemi Tyczyńskiej
- Parafialny Zespół Caritas przy Parafii p. w. św. Katarzyny w Tyczynie
- Stowarzyszenie Trzeźwościowe „Wyzwolenie” Doliny Strugu z siedzibą w Tyczynie
- Ludowy Klub Sportowy „JAR” w Kielnarowej
- Ludowy Klub Sportowy „HERMAN” w Hermanowej
- Miejski Klub Sportowy „STRUG” w Tyczynie
- Ludowy Klub Sportowy „START” w Borku Starym
- Ochotnicza Straż Pożarna w Borku Starym, Hermanowej, Kielnarowej i Tyczynie

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Na terenie Gminy Tyczyn znajdują się obiekty zainteresowania konserwatorskiego. Na szczególną uwagę zasługują tutaj pojedyncze formy obiektów np. zespół klasztorny w Borku Starym, krzyże, zagrody, układy przestrzenne wsi i kapliczki. Przedmiotami zainteresowania konserwatorskiego są wszystkie obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz tereny cenne przyrodniczo znajdujące się pod ochroną.

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 8 listopada 2017 r. (Dz. U. z 2017 r., poz. 2187), formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego;

Rejestr zabytków dla danego województwa prowadzony jest przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Podstawą wpisu jest decyzja wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydana z urzędu, na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Jak wynika z ustawy, do rejestru mogą być wpisywane także inne elementy takie jak otoczenie zabytku wpisanego do rejestru oraz nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

W dniu 19.10.2023 r. decyzją PWKZ znak: Rz-RDZ.5130.10.2023.KC, została wpisana do rejestru zabytków nr A-1802, willa położona w Tyczynie przy ulicy Kościuszki 25.

Wykaz zabytków wpisanych do REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH województwa podkarpackiego

L.p.	Nazwa zabytku wpisanego do rejestru, miejsce lokalizacji	Numer i data wpisu do rej. zab./lokalizacja
1.	Zespół Klasztorny OO. Dominikanów - kościół p.w. Wniebowzięcia NMP	A-41 z 28.06.1950 r. i A-326 z 28.07.2006 r./ w Borku Starym
2.	Zespół Klasztorny OO. Dominikanów – klasztor	A-41 z 28.06.1950 r. i A-326 z 28.07.2006 r./ w Borku Starym
3.	Budynek z bramą - zespół klasztorny OO. Dominikanów	A-41 z 28.06.1950 r. i A-326 z 28.07.2006 r./ w Borku Starym
4.	Zespół kościelny - plebania	A-27 z 15.05.2002 r. / w Borku Starym
5.	Dziedziniec odpustowy - zespół klasztorny OO. Dominikanów	A-41 z 28.06.1950 r. i A-326 z 28.07.2006 r./ w Borku Starym
6.	Kaplica pw. Matki Bożej Bolesnej -	A-167 z 09.08.2006 r. / w Borku Starym

	zespół klasztorny OO. Dominikanów	
7.	Kaplica pw. św. Anny - zespół klasztorny OO. Dominikanów	A-167 z 09.08.2006 r. / w Borku Starym
8.	Źródło - zespół klasztorny OO. Dominikanów	A-354 z 04.06.2009 r. / w Borku Starym
9.	Otoczenie leśne ze starą drogą pielgrzymkową - zespół klasztorny OO. Dominikanów	A-354 z 04.06.2009 r. / w Borku Starym
10.	Cmentarz zakonny dominikanów - zespół klasztorny OO. Dominikanów	A-167 z 09.08.2006 r. / w Borku Starym
11.	Otoczenie - zespół dworski	A-319 z 22.05.1981 r. / w Hermanowej
12.	Kapliczka z figurą Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia - zespół dworski	A-319 z 22.05.1981 r. / w Hermanowej
13.	Dwór - zespół dworski	A-319 z 22.05.1981 r. / w Hermanowej
14.	Dwór - zespół dworski	A-379 z 02.11.1979 r. / w Kielnarowej
15.	Otoczenie dworu - zespół dworski	A-379 z 02.11.1979 r. / w Kielnarowej
16.	Układ urbanistyczny	A-387 z 03.11.1970 r. / Tyczyn
17.	Kościół parafialny pw. Św. Katarzyny i Św. Trójcy - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 3
18.	Wikarówka - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 3a
19.	Ogrodzenie kościoła i cmentarza przykościelnego - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 3
20.	Furtka I, II i III w ogrodzeniu - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 3
21.	Plebania - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 10
22.	Brama wjazdowa do plebanii - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 10
23.	Ogrodzenie plebanii - zespół kościelny	A-363 z 04.11.1975 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza 10
24.	Cmentarz rzymsko-katolicki	A-387 z 03.11.1970 r. / w Tyczynie, ul Mickiewicza
25.	Budynek dawnego sądu grodzkiego, ob. Wypożyczalnia sprzętu rehabilitacyjnego Caritas, archiwum	A-373 z 19.03.1992 r. / w Tyczynie, ul. Św. Krzyża 12
26.	Siedziba Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół", ob. apteka	A-371 z dn. 14.04.1983 r. / w Tyczynie, ul. Strażacka 1
27.	Pałac Wodzickich, ob. Zespół Szkół - zespół pałacowy	A-382 z 31.05.1968 r. / w Tyczynie, ul. Grunwaldzka 25
28.	Pawilon gościnny z łącznikiem, ob. Zespół Szkół - zespół pałacowy	A-465 z 31.12.2010 r. / w Tyczynie, ul. Grunwaldzka 25
29.	Oficyna mieszkalna, ob. Zespół Szkół - zespół pałacowy	A-465 z 31.12.2010 r. / w Tyczynie, ul. Grunwaldzka 27

30.	Stajnie cugowe, ob. Prywatne przedsiębiorstwo	A-382 z 31.05.1968 r. / w Tyczynie, ul. Grunwaldzka
31.	Spichlerz, ob. CDKiIT - zespół pałacowy obecnie CDKiIT	A-327 z 23.09.1983 r. / w Tyczynie, ul. Grunwaldzka 29
32.	Park - zespół pałacowy	A-382 z 31.05.1968 r. / w Tyczynie, ul. Grunwaldzka i Parkowa
33.	Dom	A-370 z 04.07.1985 r. / w Tyczynie, ul. Kopernika 1
34.	Dom	A-318 z 04.08.1981 r. / w Tyczynie, ul. Podwale 9
35.	Dom	A-374 z 06.01.1988 r. / w Tyczynie, ul. Rynek 23
36.	Kamienica z częścią oficyny	A-318 z dn. 11.02.2009 r. / w Tyczynie, ul. Rynek 4
37.	Kamienica	A-332 z 26.02.2009 r. / w Tyczynie, ul. Rynek 24
38.	Umocnienia ziemne miasta	A-387 z 03.11.1970 r. / Tyczyn
39.	Willa	A-1802 z dn. 19.10.2023 r. /Tyczyn ul. Kościuszki 25

5.4 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Na obszarze Gminy Tyczyn znajdują się obiekty zabytkowe o różnej randze. Zabytkami o najwyższym znaczeniu dla gminy będą obiekty wpisane do rejestru zabytków, ale także zabytki nie objęte ochroną prawną lecz uwzględnione w Gminnej Ewidencji Zabytków.

Ze względu na przedstawianą wartość historyczną i turystyczną być może w przyszłości zostaną ujęte w rejestrze. Obiektami o najwyższym znaczeniu dla gminy są:

1. Willa, ul. Kościuszki 25 w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

nr A-1802 z dnia 09.10.2023 r.

2. Zespół kościelny - budynek starej plebanii w Borku Starym

Wpis do rejestru zabytków:

nr A-27 z dnia 15.05.2002 r.

3. Budynek sądu grodzkiego w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

nr A-373 z dn. 19.03.1992 r.

4. Zespół klasztorny ojców dominikanów w Borku Starym

Wpis do rejestru zabytków:

nr A-326 z 28.06.1950 r. i 28.07.2006 r.

5. Dom przy ul. Rynek 23 w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

A-374 z 06.01.1988 r.

6. Dom przy ul. Podwale 9 w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

A-365 z 04.08.1981 r.

7. Siedziba Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół", ob. Apteka w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

A-371 z 14.04.1983 r.

8. Park - zespół pałacowy w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

A-382 z 31.05.1968 r.

9. Spichlerz – zespół pałacowy w Tyczynie ob. CDKiIT

Wpis do rejestru zabytków:

A-327 z 23.09.1983 r.

10. Pawilon gościnny z łącznikiem – zespół pałacowy w Tyczynie, ob. Zespół Szkół

Wpis do rejestru zabytków:

A-465 z 31.12.2010 r.

11. Cmentarz rzymsko-katolicki w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

A-387 z dn. 03.11.1970 r.

12. Zespół kościelny w Tyczynie

Wpis do rejestru zabytków:

A-363 z 04.11.1975 r.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

6.1. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego – Analiza SWOT

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformułowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT dla Gminy Tyczyn.

Mocne Strony Gminy Tyczyn	Słabe strony Gminy Tyczyn
- położenie w sąsiedztwie miasta wojewódzkiego Rzeszowa, - dostępność funduszy europejskich w ramach programów operacyjnych, - duże wartości przyrodniczo-krajobrazowe gminy i terenów sąsiednich, - walory turystyczno-krajobrazowe (Hyżniańsko-Gwoźnicki Obszar Chronionego Krajobrazu), - wzrost zainteresowania zewnętrznych inwestorów lokalizacją inwestycji w gminie skutkujących poprawą lokalnego rynku pracy, - występowanie na terenie Gminy zabytków świeckich i sakralnych, - zachowane obiekty sakralne i nekropolie o wysokiej wartości kulturowej, - utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych oraz obiektów	- zaniedbania w zakresie stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, - trudności finansowe właścicieli obiektów zabytkowych, - niewielkie zrozumienie społeczne dla problematyki ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, - niewielka popularyzacja wiedzy z zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego, - brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych, - brak bazy turystyczno-noclegowej, - deprecjacja posiadanych zasobów, - brak promocji gospodarczej i turystycznej, - niewystarczające środki finansowe na inwestycje,

użyteczności publicznej, - odbywające się regularnie imprezy kulturalne, - lokalne tradycje i zwyczaje, kultywowane wśród mieszkańców, - bogactwo przyrodnicze.	
Szanse Gminy Tyczyn	Zagrożenia Gminy Tyczyn
- wzmocnienie więzi społecznych i kulturowych mieszkańców, - restauracja obiektów zabytkowych, - zwiększanie udziału funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków (współpraca z obecnymi właścicielami nieruchomości), - udostępnianie obiektów atrakcyjnych turystycznie, - rewitalizacja wybranych miejsc na terenie gminy, - rozwijanie świadomości kulturowo-historycznej i ekologicznej mieszkańców (budowa ścieżek edukacyjnych, ustawienie tablic informacyjnych przy zabytkach oraz tablic prowadzących do zabytków); - promowanie krajobrazu kulturowego Gminy, - rozwój szlaków turystycznych, - promocja produktów regionalnych i utrzymanie ich wysokiej jakości.	- niewystarczająca promocja gminy wynikająca z małej liczby organizacji pozarządowych, które zajmują się tą sferą działalności, - brak strategii rozwoju turystyki, - brak środków mogących zapobiec postępującej degradacji wielu obiektów zabytkowych, - rosnące koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych, - wysokie koszty zachowania odrestaurowanych zabytków, konieczność poniesienia dużych nakładów na rewitalizację obiektów zabytkowych, - skumulowanie wydatków związane ze złym i bardzo złym stanem obiektów zabytkowych zagrożonych destrukcją, - niedostatek środków publicznych na rewitalizację, - obniżenie się poziomu świadomości społecznej odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy, - brak potencjalnych inwestorów.

6.2 Podsumowanie analizy SWOT

Oddziaływanie słabych stron miasta jest wielokrotnie silniejsze niż mocnych stron. Silne strony Gminy Tyczyn mogą w pewnym (ale tylko niewielkim) stopniu wzmacniać niektóre szanse zewnętrzne gminy. Obecne silne strony Gminy nie są w stanie samodzielnie zredukować zagrożeń stojących przed miastem – są na to po prostu zbyt słabe. Zagrożenia można nieco zredukować skuteczniejszą promocją gminy (rozumianą jednak wyłącznie - jak wyżej, czyli szeroko). Można też próbować, dysponując obecnym potencjałem, w nieco wolniejszym tempie tracić dystans do gmin konkurencyjnych.

7. Założenia programowe

Celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Tyczyn jest:

Poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz ich ochrona i rewaloryzacja realizowana zarówno przez Gminę jak i przez prywatnych właścicieli obiektów w celu zachowania ład przestrzennego oraz rozwoju turystyki i szeroko rozumianej gospodarki, co w konsekwencji zaowocuje utrwaleniem poczucia tożsamości społeczności lokalnej.

Poniżej zamieszczono zestawienie priorytetów, kierunków działań i zadań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Tyczyn.

Priorytety są wobec siebie równoważne, co oznacza że poszczególne zadania w ramach różnych priorytetów można realizować równolegle. Poszczególne zadania w ramach danych kierunków działań powinny być realizowane w kolejności, która przyniesie jak najlepsze efekty. Określenie takiej kolejności wiąże się z wieloma zmiennymi czynnikami takimi jak; zasoby kadrowe, zasoby finansowe, nastroje społeczne, polityka gospodarcza itd.

Priorytety tematyczne:

- Priorytet I: Ochrona, opieka i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego gminy,
- Priorytet II: Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego,
- Priorytet III: Edukacja i szerzenie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym,
- Priorytet IV: Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Tyczyna.

Priorytet I: Ochrona, opieka i wyeksponowanie obiektów zabytkowych oraz walorów krajobrazu kulturowego gminy	
A. Ochrona i opieka nad zabytkami i krajobrazem kulturowym	
Kierunki działań	Zadania
I. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	1. Wspieranie inicjatyw oraz podejmowanie działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków obiektów posiadających wartości architektoniczne, historyczne lub artystyczne, które dotychczas nie figurują w rejestrze, 2. Informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na ich remonty, 3. Opracowanie programu inwentaryzacji obiektów zabytkowych (ze szczególnym uwzględnieniem architektury charakterystycznej dla regionu), 4. Wykonanie niezbędnych badań i prac, w tym konserwatorskich w odniesieniu do obiektów zabytkowych, 5. Konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego gminy, 6. Przestrzeganie ustaleń zawartych w dokumentach prawa miejscowego w odniesieniu do obiektów zabytkowych, 7. Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na ich odnowę, 8. Aktywne zachęcanie sektora prywatnego do zagospodarowania obiektów zabytkowych, 9. Zapobieganie pogarszaniu stanu zachowania zabytkowej zabudowy - podejmowanie przez Gminę inicjatyw zachęcających właścicieli obiektów zabytkowych do przeprowadzania prac konserwatorsko-remontowych, z uwzględnieniem zachowania formy, bryły, wystroju elewacji i wnętrza klatek schodowych, detalu, stolarki okiennej i drzwiowej obiektów wpisanych do rejestru zabytków i do gminnej ewidencji zabytków, jak również dbałością o otoczenie zabytku (ochrona historycznych ogrodzeń i małej architektury)

	10. Stworzenie możliwości ulg podatkowych bądź zwolnień z podatku od nieruchomości dla właścicieli remontujących zewnętrzne elementy budynków zabytkowych, 11. Interwencja władz Gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego głównie dotyczących rozbudowy i przebudowy zmieniającej bryłę obiektów lub ich charakterystycznych elementów, 12. Kontrola stanu zachowania i zabezpieczenia obiektów zabytkowych, 13. Okresowa analiza sposobów wykorzystania i udostępniania zabytków. 14. W przypadku inwestycji miejskich na terenach stref ochrony konserwatorskiej i/lub występowania stanowisk archeologicznych zabezpieczenie środków finansowych na ratownicze badania archeologiczne oraz nadzór archeologiczny.
II. Sprawowanie opieki nad zachowanymi zabytkami i ich otoczeniem.	1. Prowadzenie przez Urząd Gminy bieżących działań mających na celu utrzymanie substancji zabytkowej obiektów wpisanych do rejestru zabytków, będących własnością Gminy Tyczyn, 2. Tworzenie strefy ochrony otuliny zabytków wpisanych do rejestru zabytków, 3. Opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach gminnych (Umocnienia ziemne w Tyczynie, ogrodzenie domu zakonnego w Tyczynie, otoczenie dworskie w Hermanowej, kirkut w Tyczynie) 4. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy, 5. Odpowiednie utrzymanie otoczenia zabytków, 6. Wypracowanie metod pozwalających na kontrolę nad umieszczaniem na obiektach zabytkowych nie wpisanych do rejestru tablic sztyldów i reklam i dostosowanie ich do kompozycji architektonicznej i charakteru budynku, 7. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą. 8. Wykonywanie corocznie prac konserwatorskich przy zabytkowych kapliczkach stanowiących własność Gminy Tyczyn lub znajdujących się w jej zarządzie.
III. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.	1. Włączanie problemów ochrony zabytków do zadań strategicznych, wynikających z koncepcji i planów rozwoju gminy,

	2. Uwzględnianie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz innych aktach planistycznych ochrony obiektów i obszarów zabytkowych, w tym stanowisk archeologicznych, dziedzictwa kulturowego oraz stref ochrony konserwatorskiej wskazanej w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Tyczyna. 3. Aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, szczególnie obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi, 4. Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną w planach zagospodarowania przestrzennego (przede wszystkim w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji), 5. Uaktualnienie stref ochrony stanowisk archeologicznych na załącznikach graficznych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, 6. Walka z samowolami budowlanymi, 7. Ochrona panoram oraz przedpoli widokowych poszczególnych obiektów, zespołów bądź układów. 8. Sporządzenie i uchwalenie uchwały ustalającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane.
IV. Dbanie o stan i porządek przy cmentarzach z obszaru gminy.	1. Prowadzenie bieżących prac porządkowych przy cmentarzach, 2. Wykonywanie corocznie bieżących prac konserwatorskich przy nagrobkach na zabytkowych cmentarzach. 3. Renowacja zabytkowych nagrobków, 4. Inwentaryzacja zabytkowych nagrobków.
B. Wyeksponowanie zabytków i krajobrazu kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
I. Prezentacja zabytków i określenie ich miejsca w przestrzeni.	1. Opracowanie planu/mapy gminy z oznaczonymi obiektami zabytkowymi w formie tablicy umieszczonej w centralnym punkcie gminy, 2. Opracowanie szczegółowych planów/map miejscowości z oznaczonymi obiektami

	zabytkowymi w formie tablicy umieszczonej w centralnym punkcie miejscowości, 3. Oznakowanie obiektów zabytkowych i obiektów mających wartość historyczną tablicami informacyjnymi.
II. Udostępnianie zabytków nieruchomych.	1. Przeprowadzenie spotkań z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ustalenia możliwości i zasad ich udostępniania, 2. W miarę możliwości stałe bądź okresowe udostępnianie obiektów zabytkowych dla celów turystycznych i promocyjnych, 3. W miarę możliwości organizowanie imprez lokalnych w obiektach zabytkowych bądź ich otoczeni.
III. Prezentacja zabytków po zmroku.	1. Wykonanie energooszczędnej iluminacji najciekawszych zabytków.
Priorytet II: Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego	
Kierunki działań	Zadania
I. Promocja i popularyzacja zabytków nieruchomych.	1. Publikowanie materiałów reklamowych i turystycznych opisujących istniejące zabytki w gminie, 2. Opracowanie mapy zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa, 3. Opracowanie informatora o zabytkach i obiektach posiadających wartość historyczną, 4. Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, 5. Popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach.
II. Promocja i popularyzacja spuścizny historycznej i krajobrazu kulturowego.	1. Wprowadzenie do kalendarza imprez kulturalnych przedsięwzięć, związanych z promowaniem walorów historycznych gminy, 2. Wspieranie organizacji i stowarzyszeń w opracowaniu i publikowaniu materiałów dotyczących historii i zabytków gminy, 3. Utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego, 4. Dopracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych) wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.
III. Ułatwienie dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.	1. Aktualizacja i rozszerzenie informacji o obiektach zabytkowych na stronie internetowej Urzędu Miejskiego, 2. Publikacja artykułów o tematyce historii regionu na internetowej stronie gminy po uprzednim uzyskaniu zgody od autorów.

Priorytet III: Edukacja i szerzenie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	
Kierunki działań	Zadania
I. Szerzenie wiedzy - działania informacyjne.	1. Udostępnianie zainteresowanym posiadanych informacji i dokumentacji historycznej bądź danych bibliograficznych, 2. Wypracowanie możliwości, publikacji krótkich artykułów o tematyce dziedzictwa kulturowego regionu na łamach popularnej regionalnej prasy codziennej.
II. Szerzenie wiedzy - działania promocyjne.	1. Inicjowanie i organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa, 2. Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów (np. z historii regionu) i wystaw (w szczególności fotograficznych i malarskich), 3. Opracowanie cyklu szkoleń wraz z materiałem poglądowym skierowanego do mieszkańców i właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu promowanie standardów w zakresie rewaloryzacji i remontowania obiektów zabytkowych oraz możliwości pozyskiwania funduszy na ten cel, 4. Ustanowienie i przyznawanie nagrody za osiągnięcia w dziedzinie rozpowszechniania i ochrony kultury materialnej gminy (w tym projektów maturalnych i prac magisterskich i dyplomowych).
III. Edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.	1. Informowanie młodzieży szkolnej o zasobach krajobrazu kulturowego gminy, 2. Włączenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach podstawowych i wyższych 3. Zorganizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek po najciekawszych i najważniejszych miejscach w gminie oraz przedstawienie dzieciom i młodzieży jak największej liczby obiektów zabytkowych, 4. Organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Priorytet IV: Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy Tyczyn	
Kierunki działania	Zadania
I. Monitoring zasobów, systematyczna aktualizacja i uzupełnianie gminnej ewidencji zabytków.	1. Rozpoznawanie i wprowadzenie do ewidencji zmian powstałych w wyniku rozbiórek, 2. Uzupełnienie kart adresowych zabytków w gminnej ewidencji o uzyskane dane na temat remontów i przebudów, 3. Wystąpienie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków cennych obiektów wyłonionych w oparciu o debatę władz gminy z WUOZ, 4. Aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i Zmiany Studium Uwarunkowań i Kierunków, Zagospodarowania Przestrzennego – wykreślenie obiektów nieistniejących i dodanie zabytków wpisanych do gminnej ewidencji. 5. Typowanie zabytków proponowanych do włączenia do GEZ. 6. Stworzenie i udostępnienie danych dotyczących GEZ w Geoportalu Gminy Tyczyn.
II. Gromadzenie informacji i materiałów o przeszłości gminy.	1. Stworzenie ogólnodostępnego kanału zbierania informacji o zabytkach znajdujących się w rękach prywatnych, 2. Gromadzenie materiałów archiwalnych (tj.: starych zdjęć, map itp.) ilustrujących dawny obraz przestrzeni gminy.
III. Rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych.	1. Finansowanie wykonania kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych dla obiektów zagrożonych, 2. Prowadzenie, wspieranie i w miarę możliwości finansowanie działań dokumentujących dziedzictwo kulturowe gminy (m.in.: badania archeologiczne, historyczne i archiwalne).

Wprowadzenie w życie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami wymaga zaangażowania władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami. Efektywnym rozwiązaniem jest powoływanie przy burmistrzu, zespołu, którego członkowie byłiby konsultantami w trakcie realizacji założeń Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.

Optimalny skład zespołu powinien zostać stworzony w oparciu o osoby:

1. doświadczone w pozyskiwaniu środków z różnego rodzaju funduszy,
2. mające styczność z kulturą i edukacją zwłaszcza w kręgach młodzieży,
3. posiadające wiedzę z dziedziny historii regionu i architektury,
4. osoby doświadczone w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami,
5. posiadające realną wiedzę o mieszkańcach gminy i łatwość nawiązywania kontaktów w celach służących aktualizacji GEZ i wdrażaniu GPOnZ głównie wśród właścicieli prywatnych.

8. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem powołującym Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest samorząd gminny. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań podjętych przez struktury gminy oraz (pośrednio) poprzez współpracę z podmiotami władającymi obiektami zabytkowymi. W kwestiach edukacyjnych i promocyjnych kluczową rolę będą odgrywać także mieszkańcy bezpośrednio nie związani z zabytkami i dziedzictwem kulturowym.

W odniesieniu do lokalnej społeczności pielęgnowanie tradycji zawartej w zabytkach ma ścisły związek z kształtowaniem poczucia własnej wartości. W odniesieniu do podmiotów gospodarczych dobra kultury jakimi są zabytki mają potencjalnie dużą wartość marketingową.

Zakłada się, że w realizacji powyżej zredagowanego gminnego programu opieki nad zabytkami wykorzystane zostaną instrumenty prawne, finansowe i społeczne.

- Instrumenty finansowe:

- ✓ Dotacje
- ✓ Subwencje
- ✓ Dofinansowania
- ✓ Nagrody
- ✓ Zachęty finansowe dla właścicieli obiektów zabytkowych
- ✓ Korzystanie z funduszy Unii Europejskiej

- Instrumenty prawne:

- ✓ Programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego

- ✓ Dokumenty wydawane przez Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych
- ✓ Uchwały właściwych terytorialnie samorządów odnoszące się do zagadnień regulujących kształtowanie przestrzeni
- ✓ Uchwalenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego zawierających ustalenia dotyczące ochrony obiektów zabytkowych
- ✓ Wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków najcenniejszych obiektów
- Instrumenty społeczne:
 - ✓ Edukacja kulturowa
 - ✓ Informacja
 - ✓ Współpraca
 - ✓ Współdziałanie z organizacjami społecznymi
 - ✓ Działania służące tworzeniu miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami
- Koordinacja:
 - ✓ Strategie rozwoju gminy
 - ✓ Plany rozwoju lokalnego
 - ✓ Programy prac konserwatorskich
 - ✓ Programy ochrony środowiska
 - ✓ Studia i analizy, koncepcje zrównoważonego rozwoju
 - ✓ Plany rewitalizacji
 - ✓ Współpraca z ośrodkami naukowymi
- Instrumenty kontrolne:
 - ✓ Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków
 - ✓ Monitorowanie stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

9. Zasady oceny realizacji programu

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o opiece nad zabytkami i ochronie zabytków (Dz. U. z 2014 r. Nr poz. 1446 z późn. zm.) nakłada na a obowiązek sporządzania sprawozdań z realizacji programu co 2 lata. Sprawozdanie jest następnie przedkładane Radzie Gminy. Winno zawierać informację o zmianach zachodzących w Gminnej Ewidencji Zabytków i Rejestrze Zabytków; ponadto dane o podejmowanych działaniach na rzecz opieki nad zabytkami a także o postulatach mieszkańców i właścicieli obiektów dotyczących ochrony obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego.

Proponowane wskaźniki:

- ✓ liczba działań, projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- ✓ liczba obiektów poddanych pracom rewaloryzacyjnym, konserwatorskim,
- ✓ liczba działań, projektów związanych z edukacją kulturową,
- ✓ liczba działań, projektów związanych z promocją obiektów zabytkowych,
- ✓ liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego),
- ✓ liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych,
- ✓ liczba utworzonych / zmodernizowanych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych,
- ✓ liczba wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- ✓ liczba utworzonych / zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej,
- ✓ zmiany ilości obiektów zabytkowych (rozbiórki, renowacje, kolejne wpisy do GEZ),
- ✓ poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- ✓ poziom (w %) objęcia terenu gminy wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- ✓ zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane m. in. z następujących źródeł:

- ✓ Dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych udzielane przez Ministra Właściwego ds. Kultury,
- ✓ Programy Operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ Dotacje na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych udzielane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- ✓ Dotacje wojewódzkie ,
- ✓ Dotacje powiatowe,
- ✓ Dotacje gminne,
- ✓ Dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji – Fundusz Kościelny,
- ✓ Fundusz Samorządowy Województwa Podkarpackiego,
- ✓ Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko (2014-2020),
- ✓ Środki Unii Europejskiej.